

Türkiye’de Modernleşme, Bürokratik Vesayet ve ‘Derin Devlet’¹

DOI: 10.26466/opus.556357

*

Aysel Özdemir Çolak*

* Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi Devrek Meslek Yüksek Okulu, Devrek/Zonguldak/ Türkiye
E-Posta: aozdemircolak@gmail.com ORCID: [0000-0003-2254-9013](https://orcid.org/0000-0003-2254-9013)

Öz

Sivil ve askeri bürokratlar, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı’da devlet yönetiminde etkin olmuşlardır. Osmanlı modernleşme sürecinde bürokratlar, önce kurumsal ve idari yenileşme (Tanzimat bürokratları), daha sonra siyasi ve anayasal reform (Genç Osmanlılar) ve siyasi ve toplumsal reform (Jön/Genç Türkler) fikirleri ve uygulamaları ile etkili oldular. İttihat ve Terakki Cemiyeti altında örgütlenen son grup pozitivist ve Jakoben bir anlayış ile batılı siyasi ve toplumsal yapıların benimsenmesini vurguldular. Bu reformist anlayışa sahip askeri bürokratik seçkinler Cumhuriyet döneminde de etkinliğini sürdürmüşler, CHP ile Tek Parti döneminde görüşleri iktidar olmuştur. 1950 yılında çok partili hayata geçildikten ve DP iktidara geldikten sonra, devlet idaresini çevreden gelen seçilmiş sivillerle paylaşmak istememişlerdir. Yavaş iktidarı zayıflayan atanmış bürokratlar durumdan rahatsız olmuşlar ve 27 Mayıs 1960 Darbesi yaşanmıştır. Ülkenin demokratik yollarla seçilen hükümeti askeri bir darbe ile devrilmiş, siyaseti 27 Mayıs darbesi ile darbe ve müdahaleler zincirinin ilk halkasını tecrübe etmiştir. 27 Mayıs darbesi ile başlayan süreçte atanmışlar, yaptıkları darbe anayasaları ile vesayet sistemini kurumsallaştırmışlar, devlet içerisinde otonom alan yaratmışlar, siyasetçilere devlet alanını kontrol etme ve ülkeyi yönetme fırsatı vermemişlerdir. MGK başta olmak üzere pek çok vesayet yapıları oluşturulup demokratik siyaset üzerinde kontrol sağlanmıştır. Bu çalışma, tüm bu yapıların özellikle ‘derin devlet’ tartışmaları etrafında zaman zaman genel şamil devlet refleksi ve devletin temsil ettiği genel yarar gibi kavramlar etrafında meşrulaştırıldığını tartışmaktadır. Aslında yaşanan şey; küçük bir bürokratik oligarşik seçkinler grubu bu vesayet kurumları yoluyla seçilmiş iktidarlara ülkenin kaderini belirleme imkânı vermemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Askeri-sivil -bürokratlar, Bürokratik vesayet, Derin devlet

¹ Bu makale, Nisan 2017 tarihinde savunulan “Devletin İşgal Edilmiş Hali: 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997’ye Giden Süreç” başlıklı doktora tezinin II. Bölümünden üretilmiştir.

Modernization, Bureaucratic Tutelage and 'Deep State' in Turkey

*

Abstract

The civil-military bureaucrats were active in the administration of the Ottoman state since the beginning of the Tanzimat era. They had a full control over the administration except Abdülhamit II's rule. During Ottoman modernization, the Tanzimat bureaucrats put forward the idea of institutional and administrative reforms; the Young Ottomans believed in the necessity of political and constitutional reforms; and the last wave of bureaucratic reformers, the Young Turks, gave importance and put into practice a set of political and social reforms. This last reformist bureaucrats, under the Committee of Union and Progress, had a belief that the only way to be modern and civilized was to adopt western political and social values and institutions with a positivist and Jakobin understanding and put into practice by means of the state mechanism from above. The military-bureaucratic elite having such an perspective maintained the Unionist conception in the Republican period, as they were in power during the Single Party (CHP) Period. After 1950, the multi-party era, the ruling bureaucratic elites did not share power with the elected civilians. And then the clash between the civilians and bureaucrats came to the fore and the result was the 1960 coup overthrowing the country's democratically elected government, and this coup has encouraged the latter. In the process starting with the May 27 coup, the bureaucrats institutionalized the tutelage system with the 1961 constitutions, created autonomous areas within the state structure from the elected government like the MGK, and prevented the civilians to rule the country by establishing the full control over the state structure. This study argues that all tutelary institutions and structures were being justified in terms of the discussions on the Turkish 'deep state' by claiming to promote the common interest of the people. What happened indeed was the rule of the a small oligarchic group of the bureaucrats, which prevented the civilians to determine the fate of the country.

Keywords: *Modernization, Military-civil bureaucrats, Bureaucratic tutelage, Deep state*

Giriş

Osmanlı-Türk siyasal modernleşmesi 18. yüzyılın sonlarında başlamış ve iki yüzyılı aşkın süredir devam etmektedir. Kendine has özellikleri olan bu modernleşme biçimi, klasik Osmanlı devlet kurumlarının ve mekanizmalarının Batıda yeşerip gelişen kurumlar ve mekanizmalar ile yer değiştirme sürecini işaret eder. Yeni reformist bürokratlar bu süreçte öne çıktı ve zamanla nerdeyse tüm siyasi kontrolü ellerine aldılar.

Bu süreçte üç farklı modern bürokrat grubu öne çıkmıştır. Birincisi ilk reformist bürokratlar olarak kurumsal ve idari yenileşme savunan Tanzimat bürokratlarıdır. İkincisi ise 19. yüzyılında ortaları ile beliren ve batıda gelişen siyasal ve anayasal reformların gerekliliğine inana Genç Osmanlılar idi. Üçüncüsü ise Osmanlı son dönemine damga vuran ve gelişmek için siyasal ve toplumsal reform uygulanmasına yani toplumun değiştirilmesi gerektiğine inan Jön/Genç Türkler idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti altında örgütlenen son grup bürokratik seçkinler pozitivist ve Jakoben bir anlayış ile batılı siyasal ve toplumsal değer ve yapıların benimsenip devlet eliyle uygulanınca ancak muasır ve medeni bir ülke olabileceğimizi dile getirdiler ve uygulamaya dökmeye çalıştılar.

Bu yeni nesil askeri-sivil bürokratlar reformist bir anlayışa sahipdiler ve Cumhuriyet döneminde de etkinliğini sürdürmüşler. İktidarlarını sürdürmede tüm muhalif grupların sindirildiği Tek Parti döneminde görüşleri iktidarda olduğu ve CHP ile iç içe oldukları için bir sorun yaşamamışlardır. Bu grup CHP ile Tek Parti rejimini oluşturmuş ve 1923-1950 arasında potansiyel muhalif hareketler sert tedbirlerle bastırılmıştır. Uygulanan reformlar ile yeni bir sembolik evrene dayanan yeni bir toplumsal ve siyasal yapı meydana getirildi.

Demokrat Parti (DP) 1950 yılında yapılan ilk serbest seçimle birlikte iktidara geldi ve böylece devlet idaresi temsil ettiği çevreden gelen unsurlara açılmış oldu. Hakim bürokratik grup ise ilk defa seçilmiş sivil-lerle paylaşmak zorunda kaldı ve buna direndiler. Sonuç ise on yıl sürececek seçilmiş siyasiler ile atanmış hegemonik bürokratların mücadelesine sahne oldu. Kısaca DP'nin 1950' yılında iktidara gelmesinden sonra yavaş, yavaş iktidarı zayıflayan atanmış bürokratlar durumdan rahatsız olmuşlardı. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile nihayetinde ülkenin demokratik yollarla seçilen hükümetini devirdiler. Türkiye'de

siyaset 27 Mayıs darbesi ile darbe ve müdahaleler zinciri ile yüz yüze kaldı.

27 Mayıs darbesi ile başlayan süreçte atanmışlar, yaptıkları darbe anayasaları ile vesayet sistemini kurumsallaştırmışlar, devlet içerisinde bürokratlara sivil iradeden otonom alan yaratmışlar, demokratik yollarla seçilen ve milli iradenin temsilcisi durumundaki siyasetçilere devlet alanını kontrol etme ve ülkeyi yönetme fırsatı vermemişlerdir. MGK başta olmak üzere pek çok vesayet yapıları oluşturulup demokratik siyaset üzerinde kontrol sağlanmıştır. Bu çalışma, tüm bu yapıların özellikle ‘derin devlet’ tartışmaları etrafında zaman zaman genel şamil devlet refleksi ve devletin temsil ettiği genel yarar gibi kavramlar etrafında meşrulaştırıldığını tartışmaktadır. Bu vesayet arayışları NATO üyeliği ile farklı bir aşamaya da geçmiştir. Genel olarak yaşanan şey; küçük bir bürokratik oligarşik seçkinler grubu bu vesayet kurumları yoluyla seçilmiş iktidarlara ülkenin kaderini belirleme imkânı vermemişlerdir.

Osmanlı Modernleşmesi ve Bürokrasi

Osmanlı İmparatorluğunda devletin yapısını ve idari süreçleri etkileyen modernleşme hareketleri 18. yüzyılın sonlarına doğru başlar. Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı modernleşmesi yönetici seçkinlerin yürüttüğü bir proje olarak başlamıştır. Dolayısıyla, Osmanlı modernleşmesi Batıdaki aksine halkın talepleri ile yani ‘aşağıdan yukarı’ değil Osmanlı yönetici seçkinlerinin talepleri ile “yukarıdan aşağı” modernleşmedir (Göle, 2010, s.111). Modernleşme siyasi bir proje olarak uygulanmıştır.

Tüm bu süreçleri yürüten ve daha sonra Cumhuriyet’in kurucu yönetici seçkinlerinin tarihsel kökenini anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini iyi analiz etmek gerekmektedir. Osmanlı yönetici elitlerinin üzerinde derin bir balkan etkisi vardır (Lewis, 1961, s.4-5). Bu etkinin kaynağı Osmanlı yönetici elitlerinin yetiştiği ‘Devşirme Sistemi’nin kendisidir. Bu sistemde Balkanlardaki Hristiyan tebaanın sağlıklı ve gülbüz erkek çocukları alınır ve yeteneklerine göre devlet idaresi için yetiştirilirdi. Geçmişte bu sistemde devşirilip yetişmiş pek çok sadrazam, vezir, kaptan-ı derya ve paşa gibi sarayda en üst

devlet görevlerinde bulunan üst düzey bürokrat ve devlet adamlarını sayabiliriz. Genel olarak, klasik dönemde, Osmanlı devlet ve siyasi sistemi güçlü bir merkezi bürokratik yapı ile tarıma dayalı ve 'millet sistemi' diye adlandırılan dini farklılık üzerine oturtulmuş toplumsal yapıya dayanmaktadır. Bu yapıda siyasi güç merkezde Padişah'ta toplanmış ve kullarda (bürokratlarda) onun iktidarı işlerinin yürütmedeki ana yardımcılarıdır.

Batıda yaşanan hızlı siyasi ve sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümler Osmanlı İmparatorluğunu etkilemeye başlamış ve bunların etkisiyle Klasik sistem sorgulanır bir hal almıştır. Avrupa devletleri sömürgelelerinden elde ettikleri zenginliğin de etkisiyle sanayi devrimini gerçekleştirmiş zenginliğine zenginlik katmıştır. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olan sanayi devriminin olumlu yansımaları askeri alanda da ilerlemelerine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş meydanlarında üstünlük sağlamlarına neden olmuştur. Osmanlı, 16. yüzyıldan itibaren aleyhine gelişen ve sonuçlanan pek çok gelişmeye rağmen 18. yüzyıla kadar iyi işleyen bir idare mekanizması sayesinde ayakta kalabilmiştir. Fakat Osmanlı sistemini dönüştüren süreç ise, Nizam-ı Cedid'in kurulması ile başlayan, 1808'de imzalanan Sened-i İttifak ve 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile derinleşen süreçtir.

Osmanlı'da askeri, ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda ortaya çıkan bozulma ve savaşlardaki başarısızlıklar dolayısıyla ilk reform çabaları askeriye alanında başlamıştır. Bunun nedeni hem Osmanlı altın çağının hem de Batı'daki modern devlet mekanizmasında güçlü merkezi otoritenin belkemiği olarak güçlü ordu yapısı olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla idarede ilk reform çabası olarak III. Selim (1789-1807), ilk modern düzenli ordu olarak *Nizam-ı Cedid*'i kurdu. Bu orduyu beslemek için Batıdaki askeri okullara benzer modern okullar kurulmuştur. Ordu ile yeni semboller (üniformalar), yeni anlayış (Batı biliminin okullar yoluyla etkisi) ve yeni teknoloji (ateşli silahlar) Osmanlıya girmiş oldu. Sonrasında bu reform hareketleri diğer alanlara da sirayet ederek, devleti tekrar eski ihtişamlı günlerine döndürme gayesi güdülmüştür. Diğer bir reformcu padişah olan II. Mahmud (1808-1839) reformları tüm bürokratik yapıyı genişletecek şekilde uygulamaya başladı. Onun döneminde Batılı devletlerin ana omurgasını oluşturan merkezleşmiş bür-

okratik birimlerin hepsi kuruldu. Bunu yaparken diğer alternatif güç odakları haline gelmiş olan Ayanlar ve Yeniçeri bertaraf edildi. Siyasi otorite Padişah ve onun bürokratlarının elinde merkezde toplandı. Artık devlet yönetiminde, III. Selim ve II. Mahmut’un eğitim alanında yaptıkları reformlarla kurdukları yeni modern okullarda eğitim almış, Batıyı bilen ve reformist bir zihniyete sahip yeni modern bürokratlar vardı.

Bu grup Mustafa Reşid Paşa önderliğinde Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. Bu süreçte modern hukuk anlayışı getirilerek herkes hukukun önünde eşit kabul edildi; halk artık tebaadan vatandaşlığa terfi etmiş oldu; ve Padişahın otoritesi sınırlandırılmış oldu (İnalçık, 1964). Tanzimat Dönemi (1839-1876) diye adlandırılan yoğun reform sürecinde özellikle hukuki alanda reformlar yapıldı ve siyasi reform fikri gelişmeye başladı. Bu dönemle ilgili en önemli konu idarenin merkezi Saray’dan Bab-ı Ali’ye kaymıştı (Findley, 2011, s.30-31). Diğer bir deyişle, yönetimde artık söz sahibi olanalar yukarıda zikrettiğimiz reformist bürokratlardı. Bu dönem zarfında, herhangi bir toplumsal aktörün olmadığı bir ortamda (gayrimüslim ayrılıkçılar hariç), padişahlardan çok asker-sivil bürokraside görev alan yeni bürokratlar reform politikalarını belirliyorlardı. Bu, çok daha sonraları, 20. yüzyılın sonunda ‘bürokratik vesayet’ diye adlandıracağımız durumun da başlangıcını oluşturmuştur.

Sultan II. Mahmut 1939’da öldüğünde, Osmanlı kendi valisi olan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile savaşta idi. Mehmet Ali Paşa sadece Mısır’ı değil Suriye ve Girit’i de hâkimiyeti altına almış ve Osmanlı’yı Anadolu’da yenilgiye uğratmıştı ve Osmanlı Donanması da Ali Paşa saflarına katılmıştı. Bu duruma ancak Avrupalı devletlerin müdahalesi ile son verilmiş Ali Paşa sadece Mısır ile yetinmek durumunda kalmıştı. 1840-41’de yaşanan Mısır Krizinin ardından hem Osmanlı hem de Mısır daha fazla Avrupa devletlerine bağımlı hale geldiler.

Avrupa’dan yayılan Fransız İhtilali’nin eşitlik, özgürlük ve özellikle de milliyetçilik fikirlerinden etkilenen Osmanlı tebaası ekonomik ve askeri alanda giderek güç kaybetmesinin de etkisiyle giderek ayrılıkçı hareketlere başladı. İlk önce 1815’te Sırp Özerklik kazandı, ardından 1830’da Yunanistan bağımsız devlet oldu. Ve diğer balkan halkları arasında da ayrılıkçı hareketler yayıldı. Balkanlardaki kaynama ve dini gruplar arasındaki mezhepsel gerilimler tarihte Kırım Savaşı olarak

bilinen 1853-1856 arasında Balkanlar ve Kırım'da devam eden savaş, Osmanlı Rus savaşı'na neden oldu. Bu savaşta, Fransa ve Birleşik Krallık Islahat Fermanı sözü karşılığında Osmanlı yanında yer aldılar. 1856'da Osmanlı Avrupalılara verdiği sözü tutarak Islahat fermanını ilan etti. Bu fermana göre bütün cemaatler eşit statüye getiriliyordu. Savaşın sonunda Avrupa devletleri ile Paris antlaşması imzalanıyor ve Osmanlı devleti Avrupalı devletlerle eşit sayılıyordu. Yine Balkanlarda devam eden ayrılıkçı hareketlere rağmen Avrupalılara verilen tavizler karşılığında Balkanlarda toprak kaybı bir müddet ertelenmiş oluyordu (Findley, 2011, s.42-43).

Osmanlı'da Avrupa'nın aksine sosyo-ekonomik temelli sınıflar olmadığı için Tanzimat Fermanı ile sağlanan hukuki ve ekonomik olanaklar tamamen askeri ve sivil bürokratlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Daha önceden makama verilen ve sadece görev süresince kullanılabilen ve görev bitiminde hazineye aktarılan mallar ve eşyalar Tanzimat Fermanı ile kendilerinin olmaya ve veraset yoluyla varislerine geçmeye başladı. Böylelikle, toplum içinde daha önceden elde ettikleri itibarlarına ekonomik gücü de eklemiş oldular (Küçükömer, 2007).

Diğer yandan, Askeriyeden başlayan reform hareketleri başta askeri bürokrasi olmak üzere bürokrasinin gücünün giderek artmasına ve bunun karşısında Sultanın mutlak gücünün sınırlanmasına yol açmıştı. Modernleşme askeriye'den başladığı için doğal olarak Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcısı askeri bürokrasi olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, askeri bürokrasi bu durumu toplum içinde itibar ve güç aracı haline getirdiler.

Bürokratik Vesayet'in Oluşumu

18. yüzyıldan itibaren askeri alandaki reform hareketleri hep süregelenmiştir. Fakat Batı tipi ilk modern ordu kurma girişimi Sultan III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ile başlamıştır. Fakat III. Selim'in tahttan indirilmesi ile son bulmuştur. Daha sonra Sultan II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldırıp yerine modern ordu kurarak askeri alandaki modernleşme meselesi temelden çözülmeye çalışılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile beraber devletin askeri personel ihtiyacını karşılamak için yeni bir ordu kurma ihtiyacı doğdu. Ve yeni ku-

ruhan modern orduya subay yetiştirmek için modern askeri okullar kuruldu. Diğer yandan modern bürokratik yapılanma için hızlı bir şekilde her düzeyden memur ihtiyacını karşılamak için eğitime ve modern eğitim kurumlarının açılmasına büyük önem verildi. Yeni seçkin yetiştirme çabaları Tanzimat dönemi boyunca sürdü (Ortaylı, 1995; Findley, 2011). Tanzimat döneminin devleti merkezileştirme ve kurulan modern bürokrasiye hızlı bir şekilde seçkin yetiştirme çabalarının bir sonucu olarak, Abdülhamit döneminde devlet memuru sayısı Tanzimat öncesi ile karşılaştırıldığında iki katı büyüklüğe ulaşmıştır (Findley, 2011, s.49).

Bürokraside devam eden büyüme kesimler arasında reformlardan yarar görme bakımından farklılık gösterdiği ve bu durumun da kesimler arasında rekabete yol açtığı dönemi çalışan pek çok bilim insanı tarafından ifade edilmektedir (bkz. İnalçık, 1964; Karpat, 1996; Ortaylı, 1995; Çavdar, 2004; Küçükömer, 2007; Findley, 2011). Yeni bürokratik seçkin yetiştirme çabalarından en fazla faydalanan kesim subaylar ve memurlar olmuştur. Bu sınıflar arasında bile batılılaşma derecelerine göre ayrışma yaşanıyordu. Askeriye de alaylı-mektepli ayrışması yaşanıyordu (Ortaylı, 1995, s.109-150). Osmanlı modernleşmesi ile birlikte açılan modern okullarda yetişen yeni seçkinler daha çok Paris ve Londra gibi Avrupa şehirlerinde eğitim gören öncülleri olan elitlerin eşitlik özgürlük anayasal monarşi gibi fikirlerinden etkileniyorlardı. Genellikle onların bu fikirlerini benimsiyorlar ve bu fikirlerin ateşli savunucuları oluyorlardı.

Yeni kuşak Osmanlı seçkinlerinin tamamı Batının kavramlarını ve kurumlarını devlete adapte ederek yukardan aşağıya modernleşme çabası gütmüşlerdir. Bunlardan, yani Osmanlı modernleşmesinin 19. yüzyıl ortalarında öncüllerinden, olan ‘Genç Osmanlılar’ Avrupa’ya eğitim görmeye giden özellikle üst düzey bürokratların çocuklarından oluşuyordu. Bu gençler, orada Fransız İhtilalinin fikirlerinden etkilenip ülkeye döndüklerinde Batıdan edindikleri fikirleri hayata geçirmek için mücadeleye girişiyorlardı. Amaçları Batı Avrupa ve Rusya karşısında giderek zayıflayan devleti güçlendirmektir. Genç Osmanlılar ve daha sonra yüzyıl sonunda ortaya çıkan Jön Türkler, Batıdan özellikle de Paris

ve Londra'da öğrendikleri anayasa, Parlamento, ideoloji, milliyetçilik gibi kavramları seslendirerek fikri bir mücadeleye giriyorlardı.²

Genç Osmanlılar, 1860'lı yıllarda önce kurdukları gazete ve dergiler vasıtasıyla vatan, hürriyet gibi batılı fikirleri yaymaya ve savunmaya başladılar. Şinasi, Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önde gelen düşünce ve eylem adamları ile önceleri sadece fikir düzeyinde kalan bu hareket yavaş yavaş örgütlü eyleme dönüşmüştür. Bu hareket, ilk olarak *Tasvir-i Efkâr* gazetesi çevresinde ortaya çıkmıştır. Başta şair Şinasi Efendi olmak üzere Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Bey, Ağâh Efendi, Reşat Bey, Mehmet Bey ve diğerleri. 1865 yılında İstanbul'da kurulan örgüt kısa bir süre sonra mensuplarının yurtdışına kaçması nedeni ile 1867'den itibaren faaliyetlerine yurtdışında devam etmek durumunda kaldı (Mardin, 2015).

Genç Osmanlılar aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen genel olarak anayasal monarşi ve özgürlük savunucusu idiler. 1860'larda doğup asker sivil aydın kesim içinde geniş bir etki alanına sahip olan bu hareket geniş halk kitleleri arasında karşılık bulamalarda, Meşrutiyete giden süreçte 'Parlamento', 'halka karşı sorumlu yönetim', 'vatan', 'ulus', 'siyasal özgürlük' gibi kavramların gündeme gelmesi ve tartışılmasına sebep olarak çok önemli bir işlev görmüşlerdir (Çavdar, 1991, s.14-15). Onlara göre, Batı'dan sadece otokratik bir sisteme dönüşen bürokratik yapıların alınması yeterli değildi; Batı sadece bundan ibaret değildi. Bunlara ek olarak, belki daha önemli, anayasaya ve meclise dayalı bir siyasal rejimin de kurulması gerekiyordu. Bu amaçlarını 1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-i Esasi'nin oluşmasında başrolü oynayarak gerçekleştirdiler.

Genç Osmanlı hareketi Sultan Abdülaziz'in şaibeli ölümü üzerine anayasa konusunda anlaşarak Sultan Abdülhamit'i tahta çıkardı. William Hale, Sultan Abdülaziz'in ölümü ve Abdülhamit'in tahta çıkışı ile sonuçlanan olaylar zincirini başta Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa olmak üzere, Yeni Osmanlı hareketi mensupları tarafından yapılan bir darbe olarak nitelermektedir (Hale, 1996, s.34-35). Bu, bir nevi bürokratik darbe idi.

Darbeciler, II. Abdülhamit'ten anayasa sözü alarak onu 1 Eylül 1876'da tahta çıkardılar. Sultan sözünü tutarak 23 Aralık'ta Osmanlı'nın

² *Genç Osmanlılar'ın genel anlamda siyasi fikirleri üzerine bkz. (Mardin, 2015).*

ilk anayasasını ilan etti ve böylelikle tarihte I. Meşrutiyet olarak anılan dönemi başlatmış oldu. İlan edilen anayasaya uygun olarak seçimler yapılarak, 19 Mart 1877’de Meclis-i Mebusan törenle açılarak çalışmalarına başladı. Anayasanın ilanı ve akabinde açılan ilk Parlamento ile beraber Mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçilmiş oldu. Fakat Osmanlı Rus savaşı patlak verince içte tartışmalar artmaya başladı. Parlamentonun açılmasından 2 ay sonra Osmanlı Rus Savaşı başladı. Rus orduları, tarihte Osman Paşa’nın Plevne savunması olarak bilinen, başarılı bir savunmayla durduruldu. Fakat daha sonra Ocak 1878 Osmanlı kuvvetlerinin bozguna uğraması neticesinde iki ay gibi kısa bir süre içinde Çar orduları Çatalca’ya, başkentin 50km yakınına kadar gelmişti. Osmanlı yıkılmaktan dış yardım sayesinde, İngiltere, Almanya ve Avusturya’nın ortak müdahalesi ile kurtulmuştu (Hale, 1996, s.35-36).

Bütün bu olumsuz gelişmeler sürerken, II. Abdülhamit anayasanın kendine verdiği, 6. Maddeden kaynaklanan meclisi feshetme hakkını kullanarak, Şubat 1878’de Meclis-i Mebusan’ı süresiz tatil ediyordu. Dış güçlerin müdahalesi sonucu Ruslar durdurulmuş, Berlin Kongresi toplanarak taraflar arasında bir anlaşma sağlanmıştı. Fakat hala ilk anayasa yürürlükte olmasına rağmen fiili olarak rafa kalmış oluyordu. Osmanlı Meclis’i 30 yıl bir daha açılmamıştı. Sultana muhalif olan anayasa savunucuları çeşitli şekillerde etkisiz hale getirilmişlerdi.

II. Abdülhamit, 1978’den sonra önceki reformcuların yaptığı gibi modernleşme çabalarına hız vererek devam ettirmiştir. Onun döneminde özellikle eğitim alanındaki modernleşme dikkat çekicidir. Modern eğitim tabana yayılmış ve toplumun orta ile alt kesimlerinden ailelerin çocukları okuma fırsatı bulmuş ve bürokraside görevler almışlardır. II. Abdülhamit, aslında yeni nesli muhafazakâr yetiştirmek istemesine rağmen okullarda okutulan ağırlıklı pozitivism etkisindeki batılı bilim dalları çoğunluğu taşradan gelen gençleri bir anlamda büyümüşlerdir. Aslında yaygınlaşan Batı tarzı eğitim verilen okullarda eğitim ve öğretim ile yeni kuşak bürokratlar reformist ve laik zihniyete sahip olarak devşirilmişlerdir. Bu yeni kuşak gençlere Genç Türkler denilmeye başlanmıştır.

Parlamentonun kapatılmasından sonraki ilk on yılda Çavdar, Ali Süavi ve Kleantin Skalyeri'nin darbe girişimleri³ dışında ciddi bir muhalefet hareketinin görülmediğini iddia ediyor. Fakat eylem alanındaki eksikliğe rağmen muhalif fikirler Abdülhamit'in yönetimine karşın yeni kuşak okumuşlar arasında büyüyüp gelişmeye devam etmiştir. Başlangıçta sadece fikir aşamasında kalan bu özgürlükçü muhalif çalışmalar, 1889'dan sonra yavaş yavaş eyleme dönüşmeye başlamıştır (Çavdar, 1991, s.15).

Bu hareketi yürütenlere Genç Türkler denmiştir. Genç Türkler, Genç Osmanlılardan sonra ikinci modern muhalif hareket olarak belirttiler. Diğer bir deyişle, Abdülhamit'in 30 yıllık siyasal iktidarı tekeline aldığı dönemde, anayasayı yürürlüğe koyma ve sultana muhalefet etme misyonu Genç Türkler'e kalmıştı (Hale, 1996, s.36). Bu gençler bürokrat-sivil idareciler. Çavdara göre; Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğerlerinin, yazılarıyla Harbiye ve Mülkiye gibi yüksekokullarda okuyan gençleri etkilediğini özellikle harbiye öğrencilerini ve böylelikle, Abdülhamit'e karşı oluşan Genç Türk hareketinin çekirdeğini oluşturan fikir hareketini oluşturmaktadır (Çavdar, 2004, s.60). Genç Türkler hareketinin eyleme dönüşümünün ilk aşaması kurdukları gizli örgütlerdir. Bilinen ilk gizli örgütleri Askeri Tıbbiyede İbrahim Temo liderliğinde, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet ve Mehmet Raşit tarafından 1889'da kurulmuştur (Çavdar, 2004, s.60-61). Bu gizli örgüt kısa zamanda büyüyerek devrin diğer yüksekokullarıyla iletişime geçti. Harbiye, Mülkiye, Bahriye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi diğer okullarda da benzer gizli örgütlenmeye gitti. Başlangıçta okullarda kurulup büyüyen bu gizli örgüte giderek görevde olan bürokratlarda katılmaya başladı.⁴

Sultan Abdülhamit bu gizli örgütü 1892 öğreniyor ve bilinen sorumlular görevden alınıyor ve örgütün yöneticileri tutuklanıyor. fakat birkaç ay sonra Sultan tutukluları affediyor. Örgüt gizli yapılanması yüksekokullardan idadi ve Medreselere kadar genişletiyor. 1894'te Ermeni Bağımsızlık ve Özgürlük hareketine bağlı militanların Osmanlı Bankasını basması neticesinde yayılan Ermeni direniş hareketi Genç Türkler'in gizli örgütünün propagandasının ana temalarından biri olan

³ II. Abdülhamit'i tahtan indirip yerine ağabeyi V. Murat'ı getirmek üzere yapılan darbe girişimleri.

⁴ Hatta 1876 darbesinde aktif görev alan Hüseyin Avni ve Süleyman Paşaların kendi etraflarında bu gizli örgütün hücrelerini kurdukları ifade ediliyor (Çavdar, 2004, s.61).

milliyetçiliğin örgüt üyeleri arasında yükselmesine sebep oluyordu. O zamana kadar duyulmamış olan İTC ismi Ermeni kalkışmasına karşı yayınlanan ve halkı bu olayı protesto etmeye çağıran bildirin altında imza olarak ilk kez ortaya çıkıyordu (Çavdar, 2004, s.62).

Yukarda da değinildiği gibi, ikinci muhalif hareket olan Genç Türk hareketi ise Genç Osmanlılardan etkilenmiş genel olarak onların fikirlere benimsenmiş meşrutiyet dönemi, yani Sultan Abdülhamit’in yönetimine muhalif ağırlıklı olarak genç bürokrat aydınların hareketidir ve öncülleriyle karşılaştırıldığında daha geniş bir etki alanına sahip bir harekettir. Bu hareket, İttihat ve Terakki adını verdikleri gizli bir örgüt kurarak zamanla çok geniş halk kitlelerine fikirlerini ulaştırmış ve Sultan Abdülhamit dönemi boyunca sultana muhalif bir siyasi hareket halini alarak her krizde biraz daha güçlenerek sultanı tahttan indirmeye varacak bir güce ulaşmıştır.

Genç Türk hareketinin mensupları kendinden önceki aydınlar gibi anayasal monarşiyi benimsiyorlardı. Kemal Karpat’a göre, bu hareket mensupları kendilerini sultan Abdülhamit istibdadının düşmanları ve hürriyet savunucuları olarak görüyorlardı. Ve Osmanlı devletini materyalist pozitivizm temelinde hızlı bir modernleşme sağlayarak devam ettirebileceklerine inanıyorlardı (Karpat, 2009, s.77).

Daha önce bahsedildiği gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli bir örgüt olarak Genç Türkler tarafından Abdülhamit’in ‘despotik’ yönetimi ile mücadele etmek ve anayasaya yeniden işlerlik kazandırmak üzere 1889’da İstanbul’da kuruldu. Askeri tıbbiye öğrencisi İbrahim Temo liderliğinde, İshak Suküti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit gizli örgütün ilk üyeleri oldu. Askeri okul öğrencileri ve mezunları arasında doğan örgüt, Abdülhamit’i tahtan indirip yerine kardeşlerinden birini getirerek anayasayı restore etmek istiyorlardı.

Örgüt, Mason örgütleri yapısında şekillenmişti. Örgüt üyeleri aralarında küçük hücreler oluşturuyorlardı. Her hücrenin ve her üyenin ayrı bir numarası vardı. Örgüt ilk önce askeri tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuştu. Fakat kısa zaman zarfında büyüyerek, Harbiye, Bahriye, Baytariye, Mühendishane ve Topçu okulları gibi diğer bütün askeri okullara yayıldı. Örgüt büyüyüp geliştikçe zamanın üst düzey bürokratları da örgüte dâhil oldular (Çavdar, 1993, s.14-16). Gittikçe ‘devlet

içinde devlet' halini aldılar. Bir anlamda yavaş yavaş devletin tüm kılcal damarlarına nüfuz ederek devleti 'işgal' ettiler.

1892'ye gelindiğinde, Abdülhamit örgütten haberdar oldu. örgütün ileri gelenlerini tutuklattı ve okul komutanlarını ve bazı sorumlu üst düzey bürokratları görevden aldı. Fakat üç ay geçmeden tutuklananları affetti ve okullarına dönmelerine izin verdi. 1894 yılına gelindiğinde ise Ermeni Kalkışması⁵ sırasında bir gurup Ermeni Bağımsızlık Örgütü üyesi Osmanlı Bankasını bastı. Bu olay üzerine İTC ilk bildirisini yayınladı. Bu bildiriye, bir yandan Ermenilerin bu kalkışmasının kınarken, diğer yandan Osmanlının diğer tebaaları gibi Türklerinde despotik yönetimden kurtulmak istediklerini ifade ediyorlar ve halkı hem Ermenileri kınamaya hem de Şeyhülislam'ın konağına ve Yıldız Sarayı'na saldırma-ya davet ediyorlardı (Çavdar, 1993, s.16-17).

1896'ya gelindiğinde İTC mensuplarının darbe planları açığa çıkınca, darbe planlayıcılarının hepsi tutuklandı. Bazıları yurtdışına kaçtı ve böylelikle içerideki faaliyetleri etkisizleştirilmiş oldu (Hale, 1996, s.38). lider kadronun yurtdışına kaçmasıyla birlikte iç ve dış Jön Türkler bir araya gelmiş oluyorlardı. İTC'nin kaderini değiştiren gelişme ise, 1899'da Sultan Abdülhamit'in üvey kardeşi ve eniştesi olan Damat Celaleddin Paşa ve oğulları Sebahattin ve Lütfullah birlikte Muhaliflere katılmak üzere Paris'e kaçmaları oldu. Ahmet Rıza ile pek çok fikir ayrılığına rağmen Prens Sebahattin hareketin ve örgütün yeniden güçlenmesinde önemli rol oynadı (Findley, 2011, s.162). Bu iki kişi hareket içerisinde iki ayrı akımı temsil ediyordu; bir tarafta pozitivist, devletçi, Jakoben devrimci ve milliyetçi görüş, diğer tarafta ise adem-i merkezietçi, liberal sentezci, monarşi yanlısı görüş yer alıyordu.

Prens Sabahaddin henüz 21 yaşında olmasına rağmen Jön Türkler arasında hem genç olmasından hem de âdem-i merkezietçilik ve Müslüman ve Türk tebaanın dışındaki diğer etnik ve dini guruplarla işbirliği yolları aranması gereğine inanması sebebiyle yıldızı parladı. Prens Sabahaddin 40'lı yaşlardaki Ahmet Rıza'ya rakip oluyordu.

Prens Sabahaddin'in girişimleri sonucu 1902'da Paris'te bütün muhalif gurupların temsilcilerinin katıldığı bir kongre gerçekleşti. Kongrede

⁵ Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermeni devleti kurma amacıyla bazı Ermeni örgütleri tarafından başlatılan isyan hareketi.

Sultan’ın baskıcı yönetimine karşı eylem planı belirlenmeye çalışıldı ama ortak nokta belirleyemediler. Kongrede; Prens Sabahaddin’in İmparatorluğun ayakta kalabilmesi için Müslüman olmayan muhalif guruplarla işbirliği yapılabilecek âdem-i merkeziyete dayalı bir idari yapı ve hür teşebbüs temelinde liberal bir görüşü ile Ahmet Rıza’nın savunduğu, merkezi yönetim ve Türk milliyetçiliğine dönüşen bir yaklaşım iki hakim görüş oldu (Findley, 2011, s.162-63).

1876’da olduğu gibi anayasa taraftarları amaçlarına ulaşmak istiyorlardı. Amaçlarına ulaşmak için de mutlaka ordu ile iletişim kurmaları gerekiyordu. Çünkü içerdeki anayasacı muhalif hareket sürgündekinden bağımsız yürüyordu. Sürgündekiler içerdekilerle, ordu içinden muvazzaf subaylarla temasa geçmek istiyorlardı. 1905 yılı yazında, siyasi sürgünler ve orduda muvazzaf subaylar Şam’da devrimci *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* (VHC)’ni kurdular. Mustafa Kemal 1906’nın baharında aynı örgütün bir şubesini Selanik’te Üçüncü Ordu subayları arasında kurdu (Hale, 1996, s.39).

Mustafa Kemal, Selanik’ten Şam’a dönünce arkasından Selanik şubesinin bazı mensupları farklı bir devrimci örgüt olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* (OHC)’ne katıldılar.⁶ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucusu olan Mehmet Talat Makedonya’da subaylar arasında kısa sürede yayılan örgütün lideri konumundaydı. Talat, 1908-1918 yılları arasında Jön Türk üçlüsü olarak ün salan üç liderden biri idi. Diğer iki lider ise Selanik’teki Üçüncü Orduda görev yapan Binbaşı Ahmet Cemal ile Yüzbaşı Enver’di. 1908 darbesini gerçekleştiren İTC’nin yurt içi örgütlenmesi Selanik’te başlamış ve oradan tüm Rumeli’ye yayılmıştı.

1908 Darbesi ve İnisyatifin Tekrar Bürokratlara Geçmesi

Yukarıda da bahsedildiği üzere darbeye giden süreçte dönüm noktalarından biri OHC’nin kurulmasıdır. OHC, Eylül 1906’da Selanik’te gizli bir örgüt olarak kurulduktan sonra tıpkı İTC gibi Mason örgüt yapılanmasını kendine örnek alarak hücre tipi yapılanmaya gitti. Mehmet Talat Bey, Bursalı Tahir Bey, Naki Bey, Mithat Şükrü Bey,

⁶ Bu örgüt, İTC üyesi olan ve Selanik’te posta memuru olarak görev yapan Mehmet Talat Bey tarafından Selanik’te kurulmuştu (Hale, 1996, s.39-40).

Rahmi Bey, Kazım Nabi Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey, Hakkı Baha Bey ve Edip Servet Bey tarafından kurulmuştur.

Paris'teki İTC örgütü ile OHC örgütünün iletişime geçmesinden sonra iki örgüt 1907'de birleşti Paris'tekilerin isteği üzerine OHC'nin ismi değiştirilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. O tarihten itibaren örgüt üyeleri Anadolu'da örgütü yaymaya özel önem verdiler. Özellikle Dr. Nazım'ın gizlice Selanik'e gelmesi örgütlenmeye ivme kazandırdı. Selanik'teki İTC örgütü ordu içinde yaygınlaştırmak için büyük gayret sarf ettiler. Örgütün kurucu üyelerinden bazıları Anadolu'ya tayin olunca Anadolu'daki örgütlenme hız kazanmış oldu.⁷ Ordu içerisinde İTC mensupları zamanla kontrolü sağladılar (Kansu, 2015, s.99).

Selanik örgütlenmesi güçlendirildikten sonra, Üçüncü Ordu'nun sorumluluk alanında olan Kosova Vilayetinde de örgütlenmeye girildi. Özellikle de Manastırda örgütlenmeye ağırlık verildi, bu konuda Enver Bey'in (Enver Paşa) çabaları önemlidir. Enver Beyin girişimleri sonucu Kazım Bey (Karabekir) ve Resneli Niyazi Bey gibi sonradan önemli görevler yapacak olan kişiler örgüte kazandırılmıştır. Kosova Vilayetindeki başarılı örgütlenmeden sonra benzeri bir başarılı örgütlenme Başkent İstanbul'da, İstanbul'a tayin olan Kazım Beyin girişimleriyle meydana getirilmiştir (Çavdar, 2004, s.106).

Örgüt gelişip güçlenince üyeler arasında disiplin sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle de Manastır örgütü çevresindeki genç subaylar arasında disiplinsiz davranışlar gözlenmeye başlayınca Selanik'teki merkez ciddi önlemler almaya başladı. Bağımsız eylemlerin önüne geçmek için Merkezi hükümete yönelik silahlı eylemler kararı aldılar. Disiplin ve güven sorununu aşmak için se örgüt içinde, planlanan silahlı eylemlerde görev alacak yeni bir gizli örgüt olan 'Fedailer' örgütünü kurdular. Bu gizli örgütün mensupları Selanik merkezi tarafından seçiliyor ve kimlikleri gizli tutuluyordu. Bu örgüt vasıtasıyla bazı Padişah yanlısı bürokratlara suikast girişimlerinde bulundular. Selanik merkez kumandanı Nazım Paşanın öldürülme girişimi Fedailerin silahlı eylemlerinden biridir (Çavdar, 1993, s.28-29).

⁷ Burada özellikle Mustafa Kemal'in İTC'ye katılıp katılmadığı ile ilgili tartışmaya kısaca değinmek gerekir. Bazıları (Feroz Ahmad, Erik Zürcher, William Hale vb.) Mustafa Kemal'in İTC katılmasından bahsetmezken, Tefik Çavdar (2004: 106) ise, Ömer Naci ve Hakkı Baha Beylerin aracılığı ile Mustafa Kemal'in Şamdan gizlice gelip örgüte üye olduğundan bahsetmektedir.

Diğer yandan Sultan Abdülhamit saltanatının son yıllarında İstanbul’u Genç Türklerin gizli eylemlerinden belli ölçüde uzak tutmayı başardı. Fakat başkentte eğitimlerinin büyük ekseriyetinin İTC fikirleri doğrultusunda olmasından dolayı memnuniyetsizlik giderek artıyordu. Sultanı hicveden yazı ve karikatürler elden ele dolaşıyordu. Muhafif seçkinlere karşı kullandığı sürgün yöntemi ise Genç Türk hareketinin taşrada güçlenmesine neden olarak Sultana bumerang gibi geri dönyordu (Findley, 2011, s.163).

1908 devrimine giden süreci hızlandıran diğer bir etken ise uluslararası gelişen olaylardır. 1904-1905 yılları arasında meydana gelen Rus-Japon savaşını Japonlar kazanınca, Osmanlı muhafif seçkinleri hem anayasal monarşi hem de modernlik modeli olarak Japonlara yönünü çevirdiler. Diğer yandan, Rusların yenilmesi Rusya’da 1905 Devriminin nedeni oldu. Ayrıca 1906’da İran’da devrim oldu. Başka pek çok ülkelerde arda devrimler yaşandı. Dünyada görülen bu devrim dalgası Genç Türker’in devrim için harekete geçmesini hızlandırmış oldu (Findley, 2011, s.163-164).

Devrime giden süreci hızlandıran diğer bir gelişme ise, Osmanlı’nın Rumeli bölgesinde özellikle gayrı-Müslim tebaa arasında yayılan milliyetçilik ve sonucunda ortaya çıkan ayrılıkçı faaliyetler. Bölgede, ayrılıkçı etnik gurupların çetecilik faaliyetleri meydana gelmekteydi. Bölgede bu çetelerle mücadele etmek görevi ise daha çok Manastır bölgesindeki İTC mensubu Askerlere düşmekteydi. Bu sürekli çetelerle çatışma durumu İTC mensuplarına zamanla çete gibi hareket etme kabiliyeti kazandırdı. Sadece Rumeli’de değil imparatorluğun diğer bölgelerinde de vergilerden dolayı yerel eşraf isyanlar çıkarıyor siyasal huzursuzluklar yaşanıyordu. Sıradan halkın başkaldırma cesareti, İTC’nin liderlerini de silahlı eylemlerle sonuç alacakları konusunda beklentilerini artırdı ve harekete geçtiler.

Makedonya’daki İTC ileri gelenleri, 1908 Haziran’ında Sultan’ın kendi gizli örgütlenmelerinden haberdar olduğunu ve kendilerine karşı bir önleyici müdahalede bulunulacağını öğrendiler. Bunun üzerine Sultan’ın ajanlarını bir bir deşifre edip infaz etmeye başladılar. Diğer yandan, Büyük Britanya Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolay Tallin’de gizlice bir araya gelerek Osmanlı’nın topraklarını aralarında nasıl

paylaşacakları konusunda bir toplantı yaptıkları haberi duyulmuştu. Bu haber bardağı taşıran son damla olmuştu.

Mayıs 1908'den sonra Üçüncü Ordunun Manastır yöresindeki kıtalarında ve çevre köyler ve kasabalarda huzursuzluk giderek artıyordu bölge adeta içten içe kaynıyordu (Kansu, 2015, s.118-119). Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki Genç Türkler, Ermeniler ve Makedon çetelerinin anlaşarak Manastır veya Selanik'te bir ihtilal komitesi oluşturdukları ve yakında eyleme başlayacaklarını Saraya bir telgrafla bildirdi. Yine buna benzer bir istihbaratta Atina elçisi Rifat Bey'den 22 Haziranda gelir. Abdülhamit, Üçüncü Ordu içindeki gelişen olayları soruşturmak üzere iki subayı İstanbul'a çağırır; subayların ise dönmemesi üzerine Sarayı tehdide başlarlar (bkz. Kansu, 2015, s.110-114). Tarihler 3 Temmuz 1908'i gösterdiğinde, Kolağası Niyazi Bey adamlarıyla birlikte Makedonya'da dağa çıkarak Sultan'a isyan etti. Diğer bir olay ise, 'Fırzovik' Olayıdır.⁸ Takip eden günlerde Eyüp Sabri Bey ve Enver Beyler de Niyazi Bey gibi çete oluşturarak dağa çıktılar (Hale, 1996, s.41).

Abdülhamit Makedonya'daki olayları bastırmaya çalışsa da başarılı olamadı. Tarih 23 Temmuz'u gösterdiğinde, Manastır örgütü Merkezi beklemeden tek başına Saraya telgraf çekerek Meşrutiyeti ilan etti. Eğer Padişah bunu yürürlüğe koymazsa Üçüncü Ordu'nun İstanbul'a yürüyeceğini bildiriyorlardı. Manastır'ı diğer örgüt şubeleri ve merkez takip etti. Rumeli'den gelen telgraflar üzerine Sultan gereğinin yapılması için olayı *Meclis- Vükela* (Bakanlar Kurulu)'na havale etti. Fakat bakanlar meşrutiyeti ilan etme konusunda Padişah'tan çekiniyorlardı. Sonra Padişah, Bakanlar Kurulu'na saraydan bir görevli göndererek, halkın Meşrutiyet istediğini ve bunun gereğinin yapılmasını istedi. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan'ın derhal açılmasına karar verildi ve böylece resmen 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet dönemi başladı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile neticelenen Üçüncü Ordu içindeki İTC mensuplarının kalkışmasının tek neticesi bu değildi. 10 Ekim 1908 Rumeli'de bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan Prenslığının bu talebini ka-

⁸ *Fırzovik Olayı şöyle gelişir; Rumeli demir yollarında çalışan Avusturyalı işçiler eşleriyle birlikte Fırzovik'te birkaç gün sürecek bir piknik planlarlar. Bunun haberini alan Arnavutlar yaklaşık otuz bin kişi ile orada toplanarak protesto eylemi başlatırlar. Niyazi Bey'in dağa çıkarak çete savaşı başlatmasında bu olayında payı vardır (Çavdar, 2004, s. 109-110).*

bul edilmek durumunda kalındı, aynı tarihte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek Vilayetini işgal ettiğini açıkladı. Yunanistan Girit’i ilhak ettiğini açıkladıysa da kabul edilmedi. Rumeli’deki İTC’nin Üçüncü Ordu içinde başlattığı bu kalkışma, Osmanlının Balkanlarda 147.902 km kare toprak ve 6.270.000 nüfus kaybetmesiyle sonuçlandı (Öztuna ve Gökdemir, 1987, s.30).

Meşrutiyetin ilandan hemen sonra beklenilen aksine İTC doğrudan yönetime katılmak yerine yeni idarenin koruyuculuğunu yapmayı tercih ettiler. Bu durum Türk demokrasi tarihine İTC mirası olarak iki miras bıraktı, biri *vesayet* anlayışı diğeri ise tek parti yönetimidir. İki aşamalı seçimler yapılarak Meclis açıldı. Meşrutiyet yönetimi demek Saray, Bab-ı Ali ve Meclisten oluşan üç merkezli bir idare şekli idi (Çavdar, 2004, s.196-197). İTC, aslında darbe sürecinin devamı olarak seçimleri de örgütlü yapısı sayesinde kontrol etmiş ve bir sandalye hariç Meclisteki bütün sandalyeleri kazanmıştı. Tecrübeli bürokratlar idarede idi ama perde gerisinde yönetim İTC üyelerinin genç bürokratlarının hâkimiyeti altındaydı.

Devrimin hemen sonrasında durumu fırsat bilen batılı güçler ve Rumeli’deki gayrı-Müslim tebaa Osmanlıdan balkanlardaki toprakların büyük bölümünü koparmışlardı. Ordu içinde İTC’den farklı düşünen subaylar, bu büyük toprak kaybından İTC’yi sorumlu tutuyorlardı. Bu durum, takvim farkından dolayı, tarihte 31 Mart Vakası olarak anılan, 13 Nisan 1909’da meydana gelen, karşı devrimin ortaya çıkmasına neden oldu (Hale, 1996, s.44-45).

Özellikle üst rütbeli alaylılar İTC’nin Ordudaki uygulamalarından rahatsız oluyorlardı. Mektepli ve İTC’li olan subaylar Orduda hızla yükselirken, İTC’li olmayan ve onların görüşünü benimsemeyen daha çok alaylı subaylar daha az önemli görevlere veriliyordu. İTC mensubu subaylar daha çok alt rütbelerdeydiler kendinden alt rütbedekilerin emir ve kararlarını uygulamak üst rütbeli İTC’li olmayan subayları rencide ediyordu. Son olarak, kendilerinden olan Mahmut Muhtar Paşa’yı Edirne’de bulunan Birinci Ordunun başına kumandan olarak atamaları karşı devrimin fitilini ateşledi. Bunun üzerine Birinci Ordudaki İTC’li olmayan subay ve askerler İTC uygulamalarına karşı tepki göstererek trenlere binerek İstanbul’a geldiler. Sultanı Tahttan indirmek için fırsat kollayan

başta İTC ileri gelenleri olmak üzere içerden ve dışardan bazı odaklar bu durumu fırsat bilerek harekete geçtiler.

Sultan II Abdülhamit'i tahtan indirmek isteyen ittifakın en başında Birleşik Krallık vardı. Diğer irili ufaklı pek çok devlette Sultanın devrilmesini çıkarlarına uygun görüyordu. Sultan II Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğu için bir sembol haline gelmişti. Uyguladığı politikalarla imparatorluğun dağılmasını geciktirmişti. Osmanlı toprağından pay almak isteyen herkes Sultanı devrilmesinde hayır görüyor ve güçleri ölçüsünde bunun için çaba sarf ediyordu. Diğer yandan Dünya Siyonistleri Filistin'de devlet kurmalarının önündeki engeli aşmak istiyor, Ermeni ve Rumlar ve tabi ki İTC mensupları. Öztuna ve Gökdemir (1987, s.30) birinci Orduda meydana gelen bu ayaklanmanın tamamen İTC'nin bir tertibi olduğunu ileri sürmektedir.

Bu olaydan Sultan sorumlu tutularak tahtan indirilerek yerine kardeşi V. Mehmet Reşat Padişah ilan edildi. Çok sert uygulamalara gidildi ve örfi idare ilan edildi. Hatta Yıldız sarayında Sultan'ın ve ailesinin hatta cariyelerin eşyaları yağma edildi. Bu olay bahane edilerek Orduda yeni bir temizlik daha yapıldı; İTC ileri gelenleri daha yüksek makamlara gelmeye başladılar (Zürcher, 2000, s.150). Fakat bütün güç kendilerinde olmasına rağmen, İTC, varlığını hala gizli bir yeraltı örgütü olarak sürdürüyor, toplantı ve kongrelerini gizli olarak gerçekleştiriyordu. Bu süreçte en önemli mesele askerin gittikçe siyasette artan rolü ve halen gizli bir örgüt olan İTC'nin Osmanlı Meclisi üzerinde tam hâkimiyet kurmuş olmasıdır (Zürcher, 2000, s.150). İTC, hâkimiyetini perçinledikçe daha fazla görünür oldu ve 1912'de yasal bir siyasi parti oldu.

Ordu içinde İTC'ye muhalif olan ve kendilerine Halaskar Zabitan diyen subaylar vardı. Bunların lideri konumundaki kişi ise Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Birinci Ferik (Orgeneral) Nazım Paşa idi. Birinci Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinde önemli bir payı olan Ordu içindeki ikiliği sona erdirmek için İTC ile işbirliğine gitti. İTC liderleri bu durumu kendi leyhlerine çevirmeyi başardılar. 23 Ocak 1913 günü Enver Bey yanındaki bir gurup Fedai ile beraber olduğu halde Bab-ı Ali'yi bastı. Baskın sırasında içeride kabine toplantı halindeydi. Olayı duyup toplantıdan dışarı fırlayan Nazım Paşa vuruldu. Sadrazam Kamil Paşa Enver ve Talat Beyler tarafından istifaya mecbur bırakıldı (Öztuna ve

Gökdemir, 1987, s.31-32). Böylece İttihatçılar, bu darbe ile de devlet ve toplum üzerinde tam hâkimiyet sağlamışlardır.

Bab-ı Ali Baskını ile idareyi tamamen ele geçiren İTC ve onların meşhur üçlüsü Talat, Enver ve Cemal, I. Balkan Savaşı’nın galibi müttefiklerin aralarında toprak paylaşımı yüzünden çıkardıkları II. Balkan Savaşı’nı Edirne’yi geri almak için fırsata çevirmeyi başardılar. Talat ve Enver Beyler Hükümeti savaş kararı almaya zorladılar. 22 Temmuz 1913’te Türk birlikleri Enver Bey Komutasında Edirne’ye girdi ve Enver Bey Edirne’nin 2. Fatihi Enver olarak halk arasında kahraman olarak görülmeye başladı. 1 Ocak 1914’te Yarbaylıktan Tuğgeneralliğe terfi ederek Paşa unvanını alıp Harbiye Nazırlığına terfi etti. Cemal Bey Bahriye Nazırı, Talat Bey Dâhiliye Nazırlığına terfi ederek Paşa unvanlarını almışlardı (Hale, 1996, s.49-50).

28 Temmuz 1914’te Dünya Savaşı İtilaf devletleri ile İttifak devletleri arasında patlak verdi. Osman Devleti başlangıçta resmi olarak herhangi bir ittifak içinde yer almasa da, İTC’nin liderleri Alman yanlısı idi. Birleşik Krallık Osmanlıların sipariş ettiği savaş gemilerini vermeyip el koyunca, İTC’nin liderleri Almanlar anlaştı ve Goben ve Breslav adlı gemiler Yavuz ve Midilli adını alarak Osmanlı donanmasına devredildi. Almanların komuta ettiği bu gemiler Rus limanlarını topa tutunca Ruslar Osmanlıya savaş ilan etti.

İttihatçı Enver, Talat ve Cemal Paşalar Almanya’nın savaşı kazanacağına inanıp, kazanan tarafta yer alarak kaybettikleri toprakları almayı umuyorlardı. Darbeler yaparak Osmanlı Devlet idaresinde nerdeyse tek söz sahibi güç haline gelip, orta düzey rütbelere hızla en üst rütbelere yükselip devleti idare eden özellikle bu üç İTC lideri, yeterince tecrübe sahibi değillerdi. Osmanlı Orduları savaş boyunca değişik cephelerde mücadele ettiler. Batıda, Çanakkale ve Galiçya’da, Doğuda, Sarıkamış’ta, Güneyde, Sina, Kanal, Kut-ül Amare ve Irak Cephelerinde savaştılar. Bazı cephelerde kaybetseler de, Çanakkale, Kut-ül Amare ve Galiçya cephelerinde büyük zaferler kazandı. Almanlar 1 Ekim 1918’de yenilgiyi kabul edince Osmanlı’da yenilmiş sayıldı. 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı yenilgiyi kabul ederek bedelini ödemeye başladı. İTC’nin özellikle de başta Enver olmak üzere Talat ve Cemal Paşaların büyük ümitle girdiği I. Dünya Savaşı İmparatorluğun sonunu getirmişti. Mondros’tan hemen sonra İTC’nin lider kadrosu istifa

edip yurtdışına kaçtılar. Lider kadronun ülkeyi terk etmesine rağmen, devletin bütün kurumları, ordu, meclis, bürokrasi vb., İttihatçılarla doluydu. İttihatçılar Milli Mücadele yılları ve bağımsızlıktan sonrada perde gerisinde başat rolü üstlendiler.

İTC Fedayı gizli örgütünü 1911 *Teşkilat-ı Mahsusa* (Gizli Örgüt) 5 Ağustos 1914'te Harbiye Nezaretine bağlı resmi bir örgüte dönüştürülmüştür. İttihatçılar 1913 yılından itibaren hiçbir muhalif sese yer vermediler ve sesi çıkanları da hızla bastırdılar. Tam bir otoriter yapı oluşturdular. Teşkilat-ı Mahsusa da bu dönemde çok kritik ve belirleyici bir rol oynamıştır. Yürütülen gayri resmi işlerin bir anlamda resmi eli olmuştur. 8 Ekim 1918'de İttihat ve Terakki hükümetinin iktidardan ayrılması ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa da resmen tasfiye edilmiştir. Milli Mücadelenin başlangıcında Anadolu'nun genelinde ortaya çıkan direniş örgütlerinin kurucu ve önderleri yine bu örgütün mensupları olmuştur. İşgallere topyekûn bir direniş ve var olma mücadelesi olan Kurtuluş Savaşı'nda, büyük ölçüde İttihatçıların mevcut örgütlü yapısı önemli rol oynamıştır.

Tek Parti Dönemi: Bir Bürokratik İktidar

Kurtuluş Savaşı'nda toplumun her kesiminden gruplar vardı; lakin sınırları ve kapasitesi ile siyasi otoriteyi belirleyen eski bürokratlardı. Yerel unsurlar zamanla ya tasfiye edildi ya da mevcut yapı içerisinde eritildi. Sonuçta Milli Mücadele Mustafa Kemal liderliğinde zaferle sonuçlandı. Zaferden sonra Ordu'nun büyük bölümünü oluşturan köylüler köyllerine, hareketin mahalli unsurları eşraf ise kasabasına döndü. Toplum bir köyllü ve tarım toplumu olduğundan siyasi iktidara ortak olmak isteyen şehirli ve örgütlü toplumsal güç merkezleri yoktu. Dolayısıyla meydan eski bürokrat siyasetçilere ile kökeni bürokrat olan bir grup aydına kaldı.

Yeni kurulan ve öznesi Türk milleti olarak tanımlanan ulus-devlet, Türkiye Cumhuriyeti her yönüyle inşa edilmeye başlanacaktı. Artık ulus inşa süreci yani Türk milletini, modern Türk insanını yaratma süreci başlamıştı. Mustafa Kemal, Osmanlı devlet hayatında tek gayenin padişahın şahsi çıkarlarını korumak olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle halkın devlet işleri ve siyasetten uzaklaştığını ve devletin bu yüzden çöktüğünü düşünmektedir. Bundan dolayıdır ki, egemenlik halka ait

olmalı ve halkın çıkarları gözetilmelidir. Fakat yeni kurulan devlet vatandaşlarının peşinden koşmayacak, tam tersi akılcılık temeline oturacak ve vatandaşına uygun düşünceler katacaktır (Heper, 2010, s.95-96). Kısaca Cumhuriyet’in modernleşme projesi devlete toplumu şekillendirip halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartma misyonu biçiyordu.

Mustafa Kemal ve dönemin yönetici seçkinlerine göre halk kendi uzun vadeli çıkarlarının peşinde koşmak ve çağdaş medeniyetler seviyesine çıkma yetisine sahip değildir. Halkın bu konuda elitler tarafından bilinçlendirmesine ihtiyaç duyduğu düşünülüyordu. Bu düşünce ile varılan sonuç şu idi: yönetici ve diğer seçkinlerin halkı bilinçlendirmek ve onları geliştirmek görevi vardır. Tüm iktidarı tekelinde toplamış tek siyasi parti ve otorite olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin de temel görevi halkı medenileştirmek idi (Heper, 2010, s.96-100).⁹ Jakoben bir anlayış olan bu yukarıdan aşağıya halka rağmen halk için yaklaşımla, CHP ve diğer elitler halkı medenileştirme projesine girerler.

1922’de Saltanat kaldırıldı, 1923’de Cumhuriyet’in ilan edildi, 1924’de Hilafet kaldırıldı. Böylece, Osmanlı’nın külleri üzerine yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin bir ulus-devlet olarak kurulduğu zaman beklenen egemenliğin tamamen halka devredilmesi idi. Rejim değişikliği ve yeni rejimin netleştirilip tanımlandığı 1924 Anayasası egemenliği halka veriyordu, fakat uygulamada beklenen olmadı. Onun yerine halk adına karar verecek, egemenliği kullanacak bürokratik seçkinlere verildi. Böylelikle bürokrat kökenli siyasilerin oluşturduğu otoriter tek parti sistemi altında bürokratik iktidar – ki daha sonraki çok partili hayat geçiş ile oluşacak bürokratik vesayetın temelini oluşturdu – kurumsallaştı.

Bu rejim, 14 Mayıs 1950’de serbest bir seçim sonucunda iktidar el değiştirene kadar, ülkede hüküm sürdü. Aslında 1908 ve 1909 darbeleri ile büyük ölçüde bürokratların eline geçen iktidar 1950 yılına kadar bir şekilde devam etti. Cumhuriyetle birlikte bürokratların grup içi klik mücadelesinde bir grubu daha fazla öne çıkararak diğerini sindirdi. Bu süreçte siyaset, ayrıcalıklı bir sınıf olan asker-sivil seçkin ittifakına, yani bürokrat seçkinlere özgü ve devletin sınırları dışına taşmayan kapalı bir faaliyet alanı olarak kaldı.¹⁰

⁹ TBMM’de bulunan Mustafa Kemal Paşa liderliği Birinci Grup, diğer adı ile Müdafaa-i Hukuk Grubu 1923 yılında Halk Fırkası’na dönüştürüldü (Tunçay, 2015, s.26).

¹⁰ Bu konudaki daha detaylı değerlendirmeler için bkz. (Söğütü, 2010, s.50-51).

Kurtuluş Savaşını idare eden Birinci Meclis toplumun hemen hemen bütün kesimlerinin temsil edildiği bir yapıya sahipti. Bu nedenle geniş katımlı çoğulcu özelliğe sahipti (Tunçay, 2015). Birinci meclis, 1921 yılında, Mustafa Kemal ve taraftarları Birinci Grup ve onlara muhalif olan diğer milletvekilleri İkinci Grup olmak üzere ikili bir yapıya dönüştü. 1923 yılında yapılan seçimde ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurduğu Birinci Gurup ezici bir çoğunlukla meclise gelmiş, onların muhalifi olan İkinci Grup üyeleri ise az sayıda savaş kahramanları, hariç tamamen tasfiye edilmişlerdi. Aynı süreçte Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından, Birinci Grup parti şekline dönüştürülerek *Halk Fırkası* kuruldu. Muhalefeti Meclisten büyük ölçüde atan Haziran-Temmuz 1923 seçimlerinden sonra bazı muhalifler Meclis'e girmeyi başardılar. Bunlar; Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir ve Refet Bele gibi Kurtuluş Savaşının lider kadrosunda olan şahsiyetlerdi.¹¹

Halk Fırkası hem otoriter siyasi eğilim hem de radikal reform hamleleri ile liberal-muhafazakâr kanattan ciddi eleştiriler almaya başladı. 17 Kasım 1924'e gelindiğinde, Meclis çatısı altında bulunan muhalifler bir siyasi parti kurdular. *Terakkiperöer Cumhuriyet Fırkası* (TCF) Rauf Orbay liderliğinde Otuz İki Millet Vekili tarafından liberal eğilimli bir siyasi parti olarak kuruldu. TCF'nin kurulmasının en önemli nedeni ise CHP'nin baskıcı tutumu ve uygulamaları idi (Zürcher, 1992, s.52-60). TCF liberal ve demokratik bir program açıkladı. Dolaylı değil doğrudan seçimler yapılmasını ve ekonominin merkezden yönetilmesine karşı çıktı. TCF ve CHP'yi ayırıştırın en önemli unsur medeniyet projesi idi. TCF, CHP'nin aksine değişimin modernleşmenin yukarıdan dayatılarak değil, toplumun kendi dinamikleri içinde zaman içinde kendiliğinden olacağına inanıyordu.

TCF'nin kuruluşunun üzerinden bir yıl bile geçmemişti ki, 1925 başlarında Doğuda Şeyh Said ayaklanması patlak verdi. TCF dini muhalefeti kışkırtmakla suçlandı. Ayaklanma sonrası çıkarılan *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile beraber ülkenin tek muhalif partisi TCF kapatıldı (Tunçay, 2015, s.38-43). Kanun ile sadece TCF kapatılmadı, ayrıca nerdeyse tüm muhalefet susturuldu. Basın üzerinde tamamen hâkimiyet sağlandı

¹¹ *Birinci Grubun İkinci Grup ile ilişkisi ve Haziran 1923 seçimlerinde İkinci Grup üyelerinin nerdeyse tamamın tasfiye edilmesi ile ilgili bkz. (Tunçay, 2015, s.20-28).*

ve tüm muhalif unsurlar susturularak ülkede tam bir sessizlik ortamı sağlandı (Söğütü, 2010, s.50-51). TCF’nın kapatılmasından sonra 1926 İzmir Suikastı olayı ile İstiklal Mahkemeleri yeniden harekete geçmiş ve diğer kalan muhalif kişiler ya idam, ya hapis ya da sürgün yoluyla susturulmuş ve muhalif yayın organları da kapatılmıştır. Böylece resmi olarak ta 1945 yılına kadar sürecek olan tek parti idaresi başlamış oldu.

1925 ile 1945 arası siyasi ve toplumsal anlamda hiçbir muhalif grubun ortaya çıkışına izin verilmemiştir. Bu süre zarfındaki tek alternatif 1930 yılında kurulmasına izin verilen ve siyasi hayatı çok kısa süren Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) oldu. Ne var ki, 1930 yılına geldiğimizde uygulanan radikal reformlar ve 1929 ekonomik krizinin yarattığı olumsuz tablo ile yükselen bir toplumsal hoşnutsuzluk ortaya çıkmaya başladı (Emecen, 2006, s.73-74). Cumhuriyet’in yöneticileri bunun zamanla toplumsal bir muhalefete dönüşebileceği tehlikesi olduğunu sezdiler. Ortaya çıkan bu durumu kontrol altında tutabilmek için bir muhalefet partisinin kurulmasına karar verildi. Bu, kontrollü bir muhalefet partisi olacaktı. Sonuçta, Tunçay (2000, s.44)’ın ifadesiyle, “yapay bir muhalefet” olarak kuruldu.

SCF, Mustafa Kemal Paşa’nın yakın arkadaşı Fethi Bey tarafından bizzat onun yönlendirmesi ile 12 Ağustos 1930 tarihinde kuruldu. Kız kardeşi de dâhil kurucu üyelerin çoğunu Mustafa Kemal yönlendirmiştir (Çavdar, 1995, s.2054). SCF programı Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)’den farklı olarak liberal ekonomik ve siyasi politikalara vurgu yapıyor ve mevcut CHF hükümetinin uygulamalarını eleştiriyordu. Kurulduğu andan itibaren bunalan halktan yoğun ilgi gördü. İlk yerel seçimlerde 40’ın üzerinde belediye başkanlığı kazanarak başarılı oldu (Emecen, 2006, s.183-84). Bu durum Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve CHF’nin diğer ileri gelenlerini endişelendirdi. Gelen baskılar üzerine 16 Kasım 1930 tarihinde Parti kendisini fes etti. 1945 yılına kadar da başka bir muhalefet hareketi ortaya çıkarılmadı.

Ardından 29 Aralık 1930 tarihinde yaşanan Menemen Olayı ile birlikte Mustafa Kemal ve arkadaşları izledikleri genel politikaları gözden geçirdiler. Vardıkları sonuç; Cumhuriyet reformlarının halk tarafından benimsenmemiş olduğudur. Aslında Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren, yukarıda da bahsedildiği üzere, cahil halk başta CHP olmak üzere, seçkinler eliyle medenileştirme politikası uygulandı.

Bu tepeden inmeci, dayatmacı yaklaşımla, Kemalist modernleşme süreci başlatıldı. Ama bunun tam gerçekleşmediği fark edildi ve yeni bir yol çizilmeye başlandı. Bu yeni projeye göre, Parti dışında toplumda etkili herhangi bir örgüt bırakılmayacak, Parti-Devlet kaynaşması sağlanacak ve bu bir ideoloji ile yapılacaktır.

Genel olarak amacı yeni Türkiye Cumhuriyetine yeni ulus, yeni toplum ve yeni insan yaratmak olan bu proje özellikle 30'larda uygulamaya başlandı. Bu projede, amaçlanan medeni insan ve medeni toplumdaki kastedilen medeniyet, batı medeniyeti idi. O zaman batı kültüründe ve batılı yaşam tarzında insan ve toplum yaratılmalı idi. Ülkede bu proje karşısında yerel olanı ve milli olan değerleri savunacak bir muhalefet olmamalı idi. CHP'nin baskıcı politikaları ile sindirilen muhalefetin yokluğunda, uygulamaya sokuldu (Çolak, 2010, s.71-72).

Yeni uygulamaya koyulan proje ile 1931 yılında CHF'nin 3. Kongresinde devletin ideolojisi *Kemalizm* olarak ilan edildi. Ayrıca, devletin kontrolü dışındaki Türk Ocağı, kadın dernekleri, Mason dernekleri gibi bu tarz sivil ve yarı bağımsız kurumlar, her ne kadar da Kemalist reformların savunucusu olsa da, göreceli olarak yerel kültüre ait değerler taşıdığı için kapatıldı. Yerine, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Halk Evleri ve Halk Odaları, daha sonra açılan Köy Enstitüsü gibi CHF'nin de kültür kolu gibi çalışacak yeni kültür kurumları açıldı. Böylelikle, kültürün meşru kullanımı tamamen devletin kontrolüne alınmış oldu (Çolak, 2010, s.72-73). Kemalist, Batı medeniyeti ve batı kültür kodlarına sahip Türk insanı Türk toplumu yaratma projesi, yaşamın her alanını kuşatacak bir biçimde, yine tepeden inmeci, dayatmacı bir ideoloji kullanılarak yürütüldü. Bu proje toplumun her katmanını kuşatmayı öngörüyordu.

Kemalistlere göre medeniyet kesin hatlarla ikiye ayrılıyordu. Birinci kategoride doğu medeniyeti ki, İslam medeniyeti buna dâhildi ve bu kategori kötüyü, ilkel, barbarlığı temsil ediyordu. Batı medeniyeti ise modern olan, ileri olan üstün olan evrensel olanı temsil ediyordu. İyiye güzele ait olan her şey batı medeniyetinin bünyesindeydi. O zaman yapılması gereken, doğu medeniyetine ait olan ne varsa, İslam dâhil, terk etmek bağları koparmak ve geride bırakmak ve iyi olan üstün olan modern olan batı medeniyetine tamamen yönelmekti. Bu nedendir ki laiklik anlayışı Kemalist modernleşmenin merkezine yerleştirildi. Artık

idarede kanun ve kurallar yapılırken İslam dini değil bilim referans alınacaktı. Bu inançla Kemalistler, batı medeniyetinin bütün unsurlarını kurdukları kurumlar vasıtasıyla Kemalist kültür Projeleriyle Jakoben bir anlayışla halka dayattılar (Göle, 2000, s.127).

Atatürk’ün vefatından sonra, Milli Şef döneminde daha da sertleşerek bu jakoben uygulamalar devam etti. 1930’lardan sonra giderek, hiçbir muhalif siyasi partinin ve hemen hemen muhalif tüm unsurların bastırılması ortamında, CHP giderek tek başına devlet oldu. Toplum tam bir ikili yapıya büründü. Bir yanda, batılı yaşam tarzını benimsemiş, ona uygun yaşam standartlarına sahip seçkinler, diğer yanda yoksulluk sefalet içinde geçim kaygısıyla mücadele eden geniş halk yığınları. Seçkinlerin oluşturduğu grupta, devlet eliyle oluşturulmuş ekonomik seçkinler, sivil ve askeri bürokratlar bulunuyordu. İkinci grupta olanlar ise, işçi, köylü, küçük esnaftan oluşan ‘çarıklı’ halk.

Çok Partili Hayat Geçiş ve Bürokratik Vesayet

Türkiye’de hüküm süren 25 yıllık otoriter tek parti idaresi II. Dünya Savaşı bittiğinde iyiden iyiye yıpranmış, halkta CHP yönetimine karşı içten içe öfke son safhaya gelmişti. Halk içinde homurdanmalar açıktan CHP ve Milli Şef’e yöneliyordu. Bu şikâyetler sadece halk içinden gelmiyor Meclis çatısı altında bizzat CHP içinden de ifade ediliyordu. Artık CHP’nin politikalarını denetleyecek bir yapıya ihtiyaç duyulduğu içeriden ve dışarıdan ifade ediliyordu. Diğer yandan savaş sonrası dış gelişmelerde buna zemin hazırlıyordu. Sovyetler Birliği ile giderek tırmanan gerginlik, Türkiye’yi güvenlik sorunu ile karşı karşıya bırakıyordu. Bu tehlikeye karşı Batılı devletlerle özellikle, ABD ile yakınlaşma ihtiyacı doğuyordu. ABD liderliğinde kurulan Birleşmiş Milletler örgütüne girmek istiyordu. Hem iç hem de dış sebeplerle CHP liderliği çok partili sisteme geçmek zorunda kaldı (Çufalı, 2004).

İlk kurulan siyasi parti *Milli Kalkınma Partisi*, meclis dışından, Nuri Demirağ liderliğinde İstanbul’da, 18 Temmuz 1945’te kuruldu. İlk kurulan parti olmasına rağmen, ülkede de bu kadar muhalefet ihtiyacı varken halkta çok karşılık bulamadı. Fakat CHP içinde yer alan, Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, parti içinde

demokrasi istemi ile 7 Haziran 1945'te 'Dörtlü Önerge'¹² sunarlar. Önerge 12 Haziran'da görüşülüp reddedilir ve bu dört vekilin CHP'den kopuş süreci başlar. Menderes ve Köprülü ve Koraltan muhalif görüşlerini basın yoluyla sürdürünce, önce Köprülü ve Menderes daha sonra Koraltan CHP'den ihraç edilir. Bunun üzerine, Bayar partiden istifa eder ve DP'nin kuruluş süreci başlar ve nihayet 7 Ocak 1946'da bu dört muhalif ismin liderliğinde DP kurulur. Celal Bayar patinin genel başkanıdır (Çufalı, 2004).

DP'nin kurulması ile beraber şiddet baskı hat safhalara çıktı. DP'nin teşkilatlanmasından ve halkta karşılık bulmasından rahatsızlık duyan idare DP'ye örgütlenmesine fırsat vermemek için her türlü baskıyı uyguluyordu. Bu şartlar altında örgütlenmeye çalışan DP liderliği ise, geçmişte çok partili sisteme geçişlerde yaşanan benzeri uygulamalardan ve partilerin nasıl koşullarda kapatıldığından ders çıkararak, baskıya karşılık vermeyerek yumuşak bir strateji uyguluyordu. DP'nin kısa sürede halkta büyük karşılık görmesi, CHP liderliğini DP'nin örgütlenmesini tamamlamasına fırsat vermeden baskın bir seçimle alt etme yönünde erken seçim kararı almasına neden oldu. Fakat 1946 seçimleri, 'açık oy gizli tasnif' yöntemi ve CHP'nin her türlü zulüm ve baskısı altında hileli bir seçim olmuş ve buna rağmen Halkın DP'ye olan teveccühünü göstermiştir (Çavdar, 2004, s.453-466).

Türk demokrasi tarihine hileli seçim olarak geçen 1946 seçimlerden sonra, CHP liderliği içeriden ve dışarıdan yükselen tepkiler karşında açık oy gizli sayım komedisinden vazgeçip, daha demokratik bir seçim kanunu çıkararak ve 1950 seçimlerinin daha demokratik koşullarda yapılmasının önünü açmıştır (Çufalı, 2004). 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP büyük bir zafer elde ederken, 27 yıldır tek başına iktidarda olan CHP ise tam bir hezimet yaşamıştır. Bu sonuçla DP iktidara gelmiş gerçek manada çok partili sisteme geçilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ilk defa millet kendi kaderini tayin etme hakkını gerçek manada kullanıyordu. Artık vesayet dönemi geride kalmıştı.

¹² Bu dört milletvekili üç maddeden oluşan bir önerge meclise sunarlar. Bu üç maddede demokratikleşme sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemektedirler.

22 Mayıs’ta, DP’nin lideri Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, DP kurucularından, Refik Koraltan Meclis Başkanlığına seçildi ve akabinde hükümeti kuma görevi Adnan Menderes’e verildi. 27 yıldır ülkeyi vesayet anlayışıyla yöneten, devletle iç içe geçmiş adeta devlet olmuş, tarihi bir şahsiyet liderliğindeki tek parti idaresi halkın oylarıyla idareden uzaklaştırılmıştı. Hep idare edilen konumunda olan halk ilk defa oylarıyla iktidar olmuştu. Diğer yandan, halkı cahil, medenileştirilmesi gereken, kendini idare edecek kapasitede görmeyen, yıllarca halkı vesayetle yönetmiş olan askeri ve sivil bürokratik seçkinler ve onlarla eş anlamlı olan CHP’li seçkinler bu durumdan mutlu olmamıştı. Halkın içinden, eşraftan, taşradan gelen ve daha çok halkı temsil eden yeni seçilmiş siyasi elitlerle, eski siyasi ve bürokratik elitlerin mücadelesi şimdi başlıyordu (Burçak, 1979, s.220-230).

DP iktidarının ilk yıllarından itibaren, halka vaat ettiği liberalleşmeyi icraatlarıyla sağlamaya başladı. Halk DP iktidarında baskıdan kurtulmuş, günlük yaşayışında ve ekonomik hayatında bir rahatlama sağlanmıştı. Özellikle 1954’e kadar olan 4 yıllık icraatlar genel itibariyle halka verilen liberalleşme ve ekonomik kalkınma sözünün tutulmasına yönelik icraatlar la geçmiştir. Yıllarca Türkçe okunan ezan Arapça okunmaya başlanmış, dini eğitim ve ibadetle ilgili özgürleşme sağlanmıştı. Genel af çıkarılmış, askerlik süresi kısaltılmış, yurtdışına seyahat serbestisi getirilmiş basın ve fikir özgürlüğü getirilmişti. Bu liberal anlayış laiklik konusunda kendisini göstermiştir. Yani, DP’nin laiklik anlayışı, CHP ile karşılaştırıldığında, laikliğin liberal yorumudur (Karpat, 1996, s.325-335).

Özellikle 1955’ten sonra iki parti taraftarları arasında partizanlık giderek artmış ve toplum neredeyse DP’liler ve CHP’liler olarak iki kampa bölünmüştür. Daha çok köylü, esnaf, zanaatkâr DP’yi desteklerken, asker-sivil seçkinler CHP’yi destekliyorlardı.1960 Darbesine giden süreçte, Kıbrıs’ta Rumlar ve Türkler arasında yaşanan gerginliğin ülkeye yansması, 6-7 Eylül Olaylarının¹³ yaşanmasına sebep oldu. Diğer yandan, 1950-54 arası dönemde ülke kaderini tayin etmede ve iktidarın

¹³ 6-7 Eylül 1955 yılında İstanbul merkezli meydana gelen ve Kıbrıs’ta Rumların Türklere uyguladığı şiddet olaylarına tepki olarak, Rumlara karşı organize edilen şiddet olaylarıdır.

hizmet ve icraatlarının hedefi olmada baş aktör olan millet yeni türeyen ekonomik seçkinlere rolünü kaptırmaya başlamıştır.

Diğer yandan, ekonomik kalkınma çabalarında bir değişiklik olmazken, özellikle, 6-7 Eylül Olaylarından sonra basına getirilen kısıtlamalar ve yasaklarla, siyasi alandaki liberalleşme yavaş, yavaş tersine dönmeye başlamış, DP CHP'ye benzemeye başlamıştır. Yine aynı şekilde, çoğu Cumhuriyet döneminde yetişmiş olan bürokratik seçkinler DP iktidarı ile devlet yönetimine gelen seçilmiş, yeni sivil elitlerden rahatsızlık duyuyor, taşradan gelmiş bu insanları seçkin bir yaklaşımla ülkeyi yönetmek için yetersiz görüyordu.¹⁴

Sonuç olarak ne halkın iradesine nede, onların temsilcileri olan seçilmişlere devlet idaresi bırakılamaz. Dolayısıyla, Tek parti dönemindeki vesayet sistemi çok partili hayatta bir yol bulunarak mutlaka tesis edilmelidir. Asker sivil bürokratik seçkinlerin bulduğu yöntem askeri darbeler yoluyla vesayetçi kurumlar kurarak ülke yönetimini seçilmişlere bırakmamaktır.

Diğer yandan DP'nin asker-sivil bürokratik seçkinlere olan güvensizliği ve iktidarları döneminde bürokratik seçkinlerin toplumda ki en üstün sınıf olma statülerini yeni türeyen ekonomik seçkinlere kaptırması bürokratik seçkinlerin bir başka hoşnutsuzluk kaynağı idi. Özellikle askeri seçkinler, kendilerinin geri plana atıldığını düşünüyorlardı ve bürokratlar içinde en kötü ekonomik şartlara sahip olan onlardı. Bu durum subaylar arasında DP'ye karşı duyulan antipatiyi iyice artırıyordu. Bu duruma üniversite gençliği tarafından başlatılan eylemler ve sokak gösterileri dolayısıyla hükümetin sıkıyönetim ilan etmesi gibi diğer başka faktörler de eklenince, 27 Mayıs 1960'ta Ordu yönetime el koydu (Hale, 1996, s.90-91). Böylelikle Cumhuriyetin ilk Askeri darbesi yapılmış oldu ve bu durum Türk demokrasisinde bir gelenek halini aldı.

Tanzimat'tan itibaren artarak devam eden ülke yönetimindeki gücünü 1913 Bab-ı Ali Baskını ile zirveye taşıyan ve 1950 DP İktidarına kadar tek söz sahibi olma konumunu korumuş olan Asker-sivil bürokratik seçkinler, seçilmişlerin söz sahibi olmasına daha fazla tahammül edemeyip, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile iktidarlarını restore etmişlerdir. 27

¹⁴ Devlet alanındaki hegemonyalarını da kullanan atanmışlar seçilmişlerin mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Detaylar için bkz. (Heper, 2010, s.141-151).

Mayıs ile başlayan süreçte, yeni bir iktidar anlayışı uygulamaya sokulmuştur. Bu anlayışa göre, Darbe yapıp, dolaylı olarak iktidarda olacakları vesayet kurumları tesis edilinceye kadar kısa bir süre doğru- dan iktidar, vesayet kurumları tesis edilince seçilmişlere iktidarı devrederek görünüşte demokratik bir yönetim şekline geçiliyor. Darbeden sonra ülkeyi yöneten *Milli Birlik Komitesi* (MBK), 1961 Anayasa’sını hazırlıyor. Bu Anayasada seçilmiş hükümete vesayet edecek *Milli Güvenlik Kurulu* (MGK) kuruluyor (Akıncı, 2013, s.108). Ayrıca yine seçilmişlere ve hükümete Cumhurbaşkanlığı güçlendirilmiştir. Ordunun otonomisi anayasal zeminde kurumsallaştırılarak sağlama alınmıştır. Yine yasama da çift meclisli bir yapıya haline dönüştürülerek daha ‘kontrol edilebilir’ hale getirilmiştir. Aslında bir anlamda, bürokratik vesayet, 1961 Anayasası ile kurumsallaştırılarak güvence alınmış ve siyasi ve idari gücü sağlamlaştırılmıştır. Sonrasında hemen seçimler yapılmış ve demokrasiye geçilmiş ama artık işleyen yapı, Söyler (2015)’in yerinde ifadesiyle, “vesayetçi demokrasi” olmuştur.

Türkiye’de Devletin İkili Yapısı ve ‘Derin Devlet’ Tartışmaları

Türkiye’de devlet içerisinde bir gizli yapılanma olduğunu Bülent Ecevit dile getiren ilk devlet adamı olmuştur. 26 Eylül 1974 tarihinde Giresun’da yaptığı bir konuşmada şu ifadeyi kullandı: “12 Mart sonrası dönemde adı sanı ortaya çıkan ve tedbirlerin ve hatta soruşturmaların hukukiliğine ve insaniliğine gölge düşüren Kontrgerilla adlı örgütün, bu resmi görüntülü fakat gayri resmi örgütün niteliği ve amacı üzerindeki örtü kaldırılamamıştır” (Radikal, 31.01.2007). Ondan sonra da, böyle bir yapılanma olduğu hakkında, 1990’lı ve 2000’li yıllarda birçok kez diğer devlet adamları tarafından da ‘derin devlet’, ‘paralel devlet’ gibi adlandırmalar ile bahsedilmiştir.

Türkiye’de ‘derin devlet’ kavramına yüklenen anlama bakacak olursak, III. Selim dönemine kadar gidilebilir. Osmanlı’da modern bürokrasinin ihdası ile birlikte bürokratlar ile devlet ricalinin çatışması başlamıştır. Bu biraz da, birinci bölümde tartışıldığı gibi, modern bürokrasinin yapısı ve işleyişi ile ilgilidir. Modern bürokrasinin devlet alanını ve aynı zamanda toplumun tüm kılcal damarlarına nüfuz ederek

toplumu kontrol eder. İttihat ve Terakki'yi kuran kadro olan Jön Türkler'in ortaya çıktığı ortama kadar 'derin devlet'in tarihi götürülmektedir (Tayyar, 2013, s.17). Kendinden önceki sultanlar gibi suikast girişimine maruz kalan III. Selim, devleti koruma amaçlı bir özel örgüt kurmayı tasarlamış ve bu amaçla Nizam-ı Devlet adlı bir örgüt kurmuştur. Bazı araştırmacılara göre devletin bekası için iyi niyetlerle kurulan bu örgüt zamanla evirilerek bu günkü 'derin devlet'e dönüşmüştür (Tayyar, 2013, s.17-18). Genel manada Osmanlı'nın son iki yüz yılı büyük olaylar ve çalkantılarla geçmiştir. Dolayısıyla, Türk devlet geleneği bünyesinde gizli yapılanmalara yer vermiştir.

Türkiye'de derin devlet yapılarının gelişimi genellikle üç tarihsel süreçle açıklanmaya çalışılır (Ünver, 2009). Bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, Osmanlı Türk devlet geleneğinden gelen elitlerin devlet içindeki faaliyetleri ve Türkiye'de 1952 yılında NATO ile ilintili olarak kurulan Gladyo tipi özel askeri birliklerin faaliyetleridir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kökleri Jön Türkler'e dayanır. Genç Osmanlılar'ın ihtilalciliğinden ilham alan Jön Türkler İttihat ve Terakki Cemiyetini kurmuşlardır. 1905 yılında kurulan örgüt kısa zamanda güçlenmiş ve 1908 yılında Padişah II. Abdülhamit'i darbe yoluyla tahtan indirip kukla bir yönetim getirmiştir. Bab-ı Ali Baskını olarak bilinen 1913 kanlı darbesiyle ise yönetimi tamamen ele geçirmiştir (Çavdar, 2004). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk tarihinin en iyi bilinen ve gizli ilişkiler ağına sahip olduğu düşünülen örgütüdür. 1905'te resmi kuruluşunun çok öncelerinde başlayan gizli faaliyetleri ve sonraki iktidar yıllarında pek çok karanlık olaylar yaşanmıştır.

1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti *Teşkilat-ı Mahsusa* gizli örgütünü kurmuştur (Söyler, 2013). Bu gizli örgütün Osmanlı'nın yıkılışına kadar, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkin olduğu bilinmektedir (Parlar,1996). Yine bu örgütün bakiyesi üzerine Cumhuriyet Türkiye'sinin derin devletinin inşa edildiği kabul edilmektedir.

Diğer bir tarihi süreç ise, devlet elitlerinin faaliyetleridir. Askeri-bürokratik elitler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'la başlayan döneminden itibaren devlet yönetiminde etkin olmuşlardır. Özellikle İmparatorluğun son kırk yılında tamamen idareyi ele almışlardır (Zürcher, 2008). Askeri-bürokratik elitler, İttihatçı anlayışını Cumhuriyet

döneminde de sürdürmüşler, tek parti döneminde görüşleri iktidarda olduğu ve CHP ile iç içe oldukları için bir sorun yaşanmamıştır. Çok partili hayata geçildikten ve DP iktidara geldikten sonra, devlet idaresini çevreden (Anadolu’dan) gelen seçilmiş sivil elitlerle paylaşmak istememişlerdir (Heper, 2010). Dolayısıyla bürokratlar seçilmişler ile iktidar mücadelesine girişmişler ve devlet mekanizması üzerindeki hâkimiyetlerini de avantaja çevirerek bürokratik vesayeti kurumsallaştırmışlardır. Meydana gelen hadise, Söyler (2013, s.312)’in de veciz bir şekilde belirttiği gibi; “demokratik olmayan gayri-resmi kurumlar bir önceki otoriter rejimin elitlerini güvence altına almak için devletin oluşturduğu kodlara yükseltirler.” Ortaya çıkan durum ise “vesayetçi demokrasi”dir (Söyler, 2015).

DP’nin 1950’ yılında iktidara gelmesinden sonra yavaş, yavaş iktidarı zayıflayan atanmışlar durumdan rahatsız olmuşlar DP yönetimine cephe almışlardır. Giderek gerginleşen ortam sonunda 27 Mayıs 1960 Darbesi yaşanmış, ülkenin demokratik yollarla seçilen hükümeti askeri bir darbe ile devrilmiş ve Başbakan Menderes ve iki bakanı idam edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti siyaseti 27 Mayıs darbesi ile darbe ve müdahaleler zincirinin ilk halkasını tecrübe etmiştir. Bu olay, arkadan gelecek darbe ve darbecilere kötü örnek olmuş ve cesaret vermiştir.

27 Mayıs darbesi ile başlayan süreç ve 1961 ve 1982 Anayasaları ile atanmışlar, vesayet sistemini kurmuş ve kurumsallaştırmışlardır. Demokratik yollarla seçilerek gelmiş iktidarlara ülkeyi yönetme fırsatı vermemişlerdir. 1961 Anayasası ile sürekli emekli bürokratları getireceklerini düşündükleri (1989 Özal’ın Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar getirmişlerdir) Cumhurbaşkanlığı meclis ve hükümeti kontrol eden ve denetleyen konuma getirilmiş; ülke idaresi ile ilgili temel konuların karara bağlandığı üyelerinin çoğunun atanmışlardan oluştuğu *Milli Güvenlik Kurulu* (MGK) oluşturulmuş; yasama üzerinde vesayeti sürdürecektir Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bunların hepsi işleyiş anlamında seçilmişlerin denetimi mantığına dayanmakta ve anti-demokratik özerk kurumlar olarak belirlemektedirler. Kurulan vesayet sistemi, başta MGK olmak üzere bu vesayet kurumlarıyla seçilmiş iktidarlara ülkenin kaderini belirleme imkânı vermemiştir.

Sonuncu tarihi süreç ise, 1952 yılında başlamakta ve halen varlığını sürdürmekte olduğuna inanılan süreçtir. NATO bünyesinde Türkiye ve

diğer üye ülkelerde de kurulan özel askeri birlikler anti-komünist faaliyetler yürütmeye başladılar (Ganser, 2005). Tayyar'a göre (2013), Türkiye ve diğer NATO üyesi ülkelerde kurulan bu anti-komünist ve anti-gerilla özel birliklerin beyni NATO karargâhı, nüvesi ise ABD gizli haber alma örgütü CIA ve İngiliz gizli haber alma örgütü MI 6'dır.

Eski bir CIA ajanı olan Daniele Ganser (2005), Türkiye'de CIA eliyle kurulan gizli örgütün tarihinin 1948'e kadar gittiğini iddia etmektedir. Ganser, II. Dünya Savaşı'dan sonra 1948 yılında CIA emriyle Türkiye'ye geldiğini ve gölge bir ordu kurma çalışmalarına katıldığını ve o dönemde Alparslan Türkeş'le tanıştığını ve Türkiye'de anti-komünist faaliyetlerde aşırı sağcılardan yararlandığını iddia etmektedir (Ganser, 2005).

NATO bünyesinde pek çok üye ülkede, Varşova Paktı'na ve komünizmin yayılması tehdidine karşı savunma amaçlı kurulan özel birlikler kamuoyu tarafından, 'Gladyo' olarak adlandırılmışlardır. Sebebi ise İtalya'daki gizli örgütünün adının Gladyo olması ve ilk kamuoyu tarafından öğrenilen gizli örgüt olması dolayısıyla, bu örgütlere Gladyo denilmiştir. Bu örgütler, zamanla Türkiye ve diğer ülkelerde amacının dışına taşarak pek çok faili meçhul olaylara karışarak kendi ülkelerinde siyasi istikrarsızlıklara yol açmışlardır (Ganser, 2005).

6-7 Eylül 1955 yılında İstanbul merkezli meydana gelen ve 6-7 Eylül Olayları olarak anılan, Rumlara karşı organize edilen şiddet olayları Türk Kontra-gerillasının ilk faaliyeti olarak kabul edilir (Güllapoğlu, 1991). Atatürk'ün Selanikteki evine bomba konması dedikodusunun İstanbul'da yayılması ve devamında halkın sokağa dökülerek Rumlara ait işyeri ve evlerin yağmalanmasında kışkırtıcılık görevi üstlenen provakatorlerin, Özel Harekat Dairesi (ÖHD) mensupları olduğu iddia edile gelmiştir (Bkz. Tayyar, Arcayürek, Turhan ve diğerleri).

Emekli bir Özel Harekât subayı olan İsmail Tansu (2001), Kıbrıslı Türkler tarafından, Rum saldırılarına karşı adadaki Türk varlığını korumak için kurulan *Türk Mukavemet Teşkilatı* (TMT)'nin ÖHD tarafından kurulduğunu söylemektedir. Tansu, TMT tarafından adada yürütülen tüm faaliyetlerin ÖHD tarafından koordine edildiğini ifade etmektedir. Tansu, TMT'nin ve Kıbrıs Türklerinin liderleri olan, Rauf Denktaş, Dr. Fazıl Küçük ve Dr. Burhan Nalbantoğlu'nun ÖHD mensubu olduğunu ileri sürmektedir.

1960 27 Mayıs Darbesi’ne de daha çok askeri-bürokratik elitlerin parmağının olduğu ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde genç subaylardan oluşan bir cuntanın darbenin faili olduğu genel bir kanıdır. Bu darbede ÖHD mensuplarının kullanıldığına dair bir kanıt yoktur. 27 Mayıs yerel bir darbe midir? Dış desteği var mıdır? Varsa bu NATO merkezli midir? Yoksa İngiltere merkezli bir darbe midir? Bu soruların cevapları henüz tam olarak netlik kazanmış değildir.

Kanlı Pazar olarak Türkiye siyasi tarihine geçen olay,16 Şubat 1969 tarihinde İstanbul Taksim meydanında ABD’nin 6. Filo’sunu protesto etmek için sol tandanslı76 gençlik örgütünün toplandığı sırada meydana gelen olaylardır (Hürriyet, 17.02.1969). 6. Filo’yu protesto eden sol görüşlü örgüt mensuplarına karşı, sağ görüşlü örgütler tarafından yapılan saldırı sonrasında çıkan şiddet olaylarında 2 sol görüşlü genç ölmüş ve 100 yaralanma olmuştu (Cumhuriyet, 17.02.1969). Olaylar sırasında toplum polisinin yaşanan şiddete seyirci kaldığı ertesi gün yayınlanan bazı gazetelerde resimlenmişti (Hürriyet 17.02.1969). Bu Kanlı Pazar olarak anılan olayda da Kontragerilla’nın rolü olduğu iddia edilmektedir.

12 Mart Muhtırasına giden süreçte pek çok sokak olayları cereyan etmekte idi. Kanlı Pazar olayı gibi pek çok şiddet olayı yaşanmıştı. O yıllarda, sol görüşlü gençlerle sağcı gençler arasında çatışmalar yaşanıyordu. Komünist Sovyet Blok’u ile Batı Blok’u arasında Soğuk Savaşın bütün şiddeti ile devam ettiği o yıllarda, Türkiye’de Sol görüşlü gençlik Komünizmi desteklerken, onun karşısında yer alan sağ görüşlü gençlik ise anti-Komünist cepheyi oluşturuyordu.

Sokak şiddeti tüm hızıyla devam ederken, 12 Mart Muhtırası seçilmiş hükümete verilerek hükümet düşürüldü. Bu olaya giden süreçte yaşanan şiddet olaylarında, Kontragerilla kışkırtıcı rol alarak veya zaman zaman doğrudan faili meçhul şiddet olaylarını organize ederek ülkedeki şiddeti tırmandırarak muhtıraya gerekçe oluşturdukları görülmektedir. Kontragerilla mensubu subaylar zaman zaman bazı sağ görüşlü öğrenci liderleri ile doğrudan iletişime geçerek onlara şiddet olayları ile ilgili talimatlar vermektedir.

1971 yılında 12 Mart sonrası Ziverbey Köşkünde işkence gördüğünü söyleyen Talat Turhan Kontragerilla adını kendisini sorgulayan subaylardan duyduğunu iddia etmektedir (Turhan, 2005).

1952'de Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla kurulan Türk Gladyosu ya da Kontra Gerillası, daha sonraları 1960 yılında ÖHD ismini almıştır (Arcayürek, 2007). NATO üyesi ülkelerde kurulan 'Gladyo' örgütleri, başta İtalya olmak üzere, diğer ülkelerde tasfiye edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası 1990'larda ÖHD'ne dönüştürülen yapı Soğuk Savaş sonrası da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

ÖHD' bünyesinde kurulan 'Kontragerilla' olarak adlandırılan özel birliklerin finansmanı yıllarca ABD tarafından sağlanmıştır (Sabah, 11.04.2008). 1970'lerde ABD finansmanı kesmiştir. 1974 yılında Başbakan Bülent Ecevit'e dönemin Genel Kurmay başkanı bütçe çalışmaları sırasında özel birliklerin bütçesi için bilgi vermek durumunda kalınca Başbakan Ecevit ilk kez durumdan haberdar olmuştur (Sabah, 11.04.2008).

ÖHD bünyesinde yetiştirilen kontra gerilla Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve Jandarma İstihbarat Teşkilatı (JİTEM)'nin kısmen personel kaynağını oluşturmuştur (Özkan, 1996, s.216; Kılıç, 2008; Kılıç, 2010). Devletin milli haber alma teşkilatları ile iç içe geçmiş olan ÖHD'nin ABD bağlantısı hakkında eski Milli Savunma Bakanlarından Hasan Esat Işık şunları söylemiştir: "1. Fikri ABD vermiş. 2. Finanse edilmiş. 3. Bu örgüte sızmalar olmuş. Bu sızmalar Pentagon'dan başlar, CIA sızmasına kadar sürer. Bir yabancı ülkenin Türkiye'deki hareketlenmeleri izlemesi anlaşılabilir bir şeydir, ama o ülkedeki hareketleri yöneltmeye ve yönlendirmeye çalışması anlamak mümkün değildir" (Parlar, 1998, s.374).

Bu üç kaynaktan beslenen ve iççice geçmiş derin yapıların, ülkede yaşanmış bütün askeri darbe ve muhtıralar öncesi faili meçhul cinayet ve toplumsal olaylar organize ettikleri gözlemlenmiştir. Toplumun hassasiyetleri üzerinden gidilerek kargaşa çıkarmaya çalışmışlar ve ülkeyi demokratik seçkinlerin yönetemeyeceği hale getirerek böylelikle darbelere zemin hazırlamışlardır.

Bu bağlamda, Maraş, Çorum ve Sivas Olayları mezhepsel hassasiyetleri kaşıyarak Alevi-Sünni çatışması çıkarak darbeye zemin hazırlama çabalarının en önemli örnekleridir. 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte yaşanan Maraş ve Çorum Katliam gibi toplumsal şiddet olaylarının en önemli iki örneğidir. 28 Şubat 1997 Darbesine giden sü-

reçte cereyan eden 1993 Sivas ve Başbağlar katliamları da darbeye zemin hazırlamak için planlanan olaylardır.

2000’li yıllarda kısmen Avrupa Birliği (AB) ile uyum süreci kapsamında gerçekleştirilen demokratikleşme süreçleri ile birlikte devlet içerisindeki otonom bürokratik alan giderek daralmaya başlamıştır. Bu bağlamda, seçilmiş, sivil elitler yavaş yavaş bürokratik vesayet unsurlarını tasfiye etmeye başlamışlardır. Özellikle askere ait otonom alanlar ve askerin sivil alanlara yönelik kontrol çabaları törpülenmeye başlanmıştır. Bu olumlu gelişmeye rağmen, bu derin yapıların hala varlığını sürdürdüğü ve etkin olduğu görülmektedir (Söyler, 2013, s.311). Bunun başlıca nedeni de devlet içerisindeki derin illegal yapıların yıllar içinde oluşturmuş olduğu, özellikle çıkar grupları ile kurduğu kurumsal ilişkiler ağıdır. Bu ağ ki, son yıllarda sivil alana yönelik yaşanan müdahalelerin (2007 e-muhtrâ, 2008 Adalet ve Kalkınma Partisi(AK Parti) kapatma davası, 2012 MİT Krizi, 2013 Gezi Olayları, 17-25 Aralık Darbe girişimi, 2014 MİT tırları krizi, 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi) sebepleridir.

Sonuç

Sivil-askeri bürokratik seçkinler, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat’la başlayan döneminden itibaren devlet yönetiminde etkin olmuşlardır. Özellikle imparatorluğun son kırk yılında tamamen idareyi ele almışlardır. Tepeden inme ‘halka rağmen halk için’ anlayışlarıyla modernleşme projesi yürütmüşlerdir. Bu anlayışlarını Cumhuriyet döneminde de sürdürmüşler, tek parti döneminde görüşleri iktidarda olduğu ve CHP ile iç içe oldukları için bir sorun yaşanmamıştır. Çok partili hayata geçildikten ve DP iktidara geldikten sonra, devlet idaresini çevreden (Anadolu’dan) gelen seçilmiş sivil siyasal seçkinlerle paylaşmak istememişlerdir.

27 Mayıs darbesi ile başlayan süreçte atanmışlar, yaptıkları darbe anayasalarla ile vesayet sistemini kurmuşlar, demokratik yollarla halk tarafından seçilip milli iradenin temsilcisi durumundaki siyasetçilere ülkeyi yönetme fırsatı vermemişlerdir. MGK başta olmak üzere pek çok anti-demokratik özerk kurumlar kurarak vesayet sistemi oluşturmuşlar ve başta MGK olmak üzere bu vesayet kurumlarıyla seçilmiş iktidarlara

ülkenin kaderini belirleme imkânı vermemişler bu kurumları kendi vesayetçi iktidarlarının bir aracı olarak inşa etmişlerdir. Tüm bu süreçlerde siyasiler horlanmış ve küçümsenmiştir, kendi yönetimleri ve uygulamalarını devlet adına, yani genel yarara uygun yaptıklarını vurgulayarak meşrulaştırmaya çalışmışlar. Derin devlet ve devlet yararı gibi kavramlar ile yönetimlerini meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Aslında yaptıkları yetki gaspıdır; vatandaşların iradesi üzerinde hegeonya kurmuşlardır. NATO süreci ile farklı bir mecraya evrilen vesayet unsurları, yetki gaspının ve vesayet araştırının milli bir temeli dayanmadığı çok açıktır.

EXTENDED ABSTRACT

Modernization, Bureaucratic Tutelage and ‘Deep State’ in Turkey

*

Aysel Özdemir Çolak

Bülent Ecevit University

The Ottoman-Turkish political modernization has continued for more than two centuries. From everything else, it points to the process of displacement of the classical Ottoman state institutions and mechanisms with the modern institutions and mechanisms of the West. At the heart of this modernization there has been the question of ‘how to save the state’ or how to develop. First of all, it should be mentioned that Ottoman modernization came to the fore as a project of the Ottoman rulers, which was not a natural development from below, when they faced the challenges the rising Western powers. The need to reform the Ottoman state and administration did not develop as a result of the pressures from social and economic changes or simultaneously with them. The main goal of the Ottoman reformers was to strengthen the central administration that was weakened by the challenges outside and inside.

For this reason, the first efforts were the establishment of modern bureaucratic institutions or western type of strong centralized administration. With the reforms of Selim III and Mahmud II, the strong central bureaucratic structure and a class of the bureaucrats having a reformist mind were formed. Unlike the previous Ottoman bureaucrats, new generation of the Ottoman bureaucrats gradually began to achieve a political power in the context of the non-existence of any social actors. By the 1839 Tanzimat reform edict, political initiative passed from the Palace to the Bab-i Ali, the center of the government run by the bureaucrats. It meant that a group of bureaucrats called the Tanzimat bureaucrats began to control the administration to a great extent. Their power had been consolidated many times from 1839 to 1918, by means of the 1876 coup, the 1908 revolution and the 1909 coup; the exception was

the period from 1878 to 1908 during the rule of Abdülhamit II (1876-1909). After 1908, the Young Turk bureaucrats realized that the control was not entirely theirs; and the the first military intervention of the 20th century occurred under the control of the Committee of Union and Progress (CUP) in 1909. With this coup, the CUP, which came to the administration of the country behind the scenes, completely captured the administration with a second and bloody coup known as 1913 Babıâli raid. Its bureaucratic leaders began to implement mainly social restructuring policies by using the state mechanisms, because they saw the traditional social structure as an obstacle to modernization. By monopolizing the idea of reforms excluding different programs, the state elites maintained the program of social transformation, which provided the basis the main sweeping socio-cultural reforms of Kemalism of the 1920s and 1930s.

Since the foundation of the Republic in 1923, the military-civilian bureaucrats were represented in the Republican People's Party (RPP), been in power alone until 1950 under the Single Party system. In the context of silencing all oppositions, the Kemalist ruling elites put into use a cultural programme by which the Ottoman past and all traditional cultural forms were replaced with a western, civilized one. What was done was basically the creation of a new symbolical and cultural universe that paved the way for the emergence of a new generation of civil and military rulers/bureaucrats. During this period, the Kemalist reforms became successful only in transforming the people who lived in the cities and towns, constituting around twenty percentage of the total population.

When the Democratic Party (DP) came to power in 1950 with Turkey's first free and fair elections, the elected political elites replaced the ruling bureaucratic elites with the support of the mass whose majority lived in rural areas under the influence of traditional values. During the 1950s we saw the struggle between the new political elites and the bureaucratic and civil westernized elite who still monopolized the state and public spheres. The DP leadership represented the interests of the the notables, farmers and tradesmen in the provinces and the people of the rural areas, who were coming to the center. The fact that people had a say in the administration was an opposite to the oligarchic

bureaucratic civilian clique’s understanding which was ‘despite the people for the people’; they did not want to share power with the rest.

At the end this hegeomic clique overtroun the democartically elected gornment in 1960 and began to institutionalize their tutelage over the state and society with the 1961 Constitution. In the process starting with the May 27 coup, the bureaucrats institutionalized the tutelage system, created autonomous areas within the state structure free from the elected government like the MGK, and prevented the civilians to rule the country by establishing the full control over the state structure. Periodically and repeatedly the 1971, 1980, 1997, 2007 and 15 July 2016 interventions, following the 1960 intervention, have attempted to reestablish ve revatilize these tutelary institutions and power over the civilians. This study argues that all tutelary institutions and structures were being justified in terms of the discussions on the Turkish ‘deep state’ by claiming to promote the common interest of the people. What happened indeed was the rule of the a small oligarchic group of the bureaucrats, which prevented the civilians to determine the fate of the country.

Kaynakça / References

- Ahmad, F. (1986). *İttihat ve Terakki*, çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları 2. Baskı.
- Akıncı, A. (2013). Türkiye’de askeri vesayetin tesisi ve demokratiğeşmeye olan etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 93-123.
- Arcayürek, C. (1989). *Darbeler ve gizli servisler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1978). *Hürriyet*, 28 Aralık.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye’de demokrasiye geçiş: 1945-1950*. Ankara: Olgaç Matbaası.
- Cumhuriyet, (1969). 17 Şubat.
- Çavdar, T. (1993). *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim.
- Çavdar, T. (1995). “Serbest fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, ss. 2052-2059. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin demokrasi tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Yayınevi.

- Çolak, Y. (2010). *Türkiye’de devletin kimlik krizi ve çeşitlilik*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Çufalı, M. (2004). *Türkiye’de demokrasiye geçiş dönemi, 1945-1950*. Ankara: Babil Yayınevi.
- Emecen, C. (2006). 99 günlük muhalefet: Serbest cumhuriyet fırkası. İstanbul: İletişim.
- Findley, C. V. (2011). “Tanzimat”, *Türkiye tarihi (1839-2010), Modern Dünyada Türkiye*, Reşat Kasaba (der.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ganser, D. (2005). *NATO’s secret armies*. London: Frank Cass.
- Göle, N. (2010). *İç içe geçişler: İslam ve Avrupa*, Ali Berktaş (çev.), 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000). *Melez desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güllapoğlu, F. (1991). Tanksız topsuz hareket: Psikolojik hareket?. İstanbul: Tekin Yayınevi
- Hale, W. (1996). *1789’dan günümüze Türkiye’de ordu ve siyaset*, A. Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Heper, M. (2010). *Türkiye’de devlet geleneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı.
- Hürriyet (1969). 17 Şubat.
- İnalçık, H. (1964). Sened-i ittifak ve Gülhane hatt-ı hümayunu. *Belleten*, 28(112), 604-636.
- Kansu, A. (2015). *1908 devrimi*. İstanbul: İletişim.
- Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi, sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlıdan günümüze kimlik ve ideoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2012). *Kısa Türkiye tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2012). *Türk siyasi tarihi siyasal sistemin evrimi*, Ceren Elitez (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, E. (2008). *Özel Harp Dairesi: Türkiye’nin gizli tarihi-1*. İstanbul: Turkuvaz.
- Kılıç, E. (2010). *JİTEM: Türkiye’nin faili meçhul tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Koçal, A. V. (2013). II. meşrutiyet’ten cumhuriyet’e Türkiye’de otoriter yönetim geleneğinin sosyo-ekonomik kökleri: İttihatçılığın sosyo-ekonomik temelleri üstüne bir çözümleme denemesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 244.

- Küçükömer, İ. (1964). *Batılılaşma ve düzenin yabancılaşması*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Lewis, B. (1961). *The emergence of modern Turkey*. London: Oxford Up.
- Mardin, Ş. (1993). *Jön Türklerin siyasi fikirleri (1895-1905)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Hill Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örmeci, O. (2010). Jön Türkler ve ittihat ve terakki. *Tarih Okulu Dergisi*, VIII, 95-109.
- Öztuna, Y. ve Gökdemir, A. (1987). *Türkiye’de askeri müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Yayınları
- Parlar, S. (1996). *Osmanlıdan günümüze gizli devlet*. İstanbul: Bibliotek Yayınları.
- Radikal, (2007). 31 Ocak.
- Sabah, (2008). 11 Nisan.
- Söğütü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiye’sinde modernleşme ve bürokratik vesayet. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 49–68.
- Söyler, M. (2013). Informal institutions, forms of state and democracy: The Turkish deep state. *Democratization*, 20(2), 310-334.
- Söyler, M. (2015). *The Turkish deep state: State consolidation, civil-military relations and democracy*. London: Routledge.
- Tansu, İ. (2001). *Aslında hiç kimse uyumuyordu*. Ankara: Minpa Yayınları.
- Tayyar, Ş. (2013). *Beşinci darbe*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye cumhuriyeti’nde tek parti yönetiminin kurulması, 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turhan, T. (2006). *Derin devlet*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Ünver, H. A. (2009). Turkey’s “Deep-State” and the Ergenekon Conundrum. *The Middle East Institute, Policy Brief*, No. 23, April 2009.
- Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2003). The Young Turks—children of the borderlands? *International Journal of Turkish Studies*, 9(1-2), 275-286.

Zürcher, E. J. (2008). Genç Türkler: Hudut boylarının çocukları. *Muhafazakâr Düşünce*, 16-17, 233-34.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Özdemir-Çolak, A. (2019). Türkiye’de modernleşme, bürokratik vesayet ve “derin devlet” tartışmaları *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2463-2505. DOI: 10.26466/-opus.556357